ભાગ ૧ પૃ૦૧ - ૫૦૨

બુદ્ધિવર્ધનનો કારભાર

હસ્તપ્રત

ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી

સરસ્વતીચંદ્ર

ભાગ : ૧

પૃષ્ઠ સંખ્યા : ૫૦૧ થી ૫૦૨

ગોવર્ધન સ્મૃતિ મંદિર : નડીયાદ
સૌજન્ય : ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી ફાઉન્ડેશન : મુંબઈ

"ઈશ્વરદાસે મારો તો કુટુંબ આદેશે મારવા દીધો
"કામનાથ છે" — જુગનાથ બોલ્યો.

"કોણ છે?" બુદ્ધિધન કુતૂહલ, કોતરાયલ અવાજે
પૂછ્યું.

"ઈશ્વરદાસનું નથી દીધો કોરાં ઉતારવાનું કામ આપણે
"આપવાનું છે એક રાજાનાં કુટુંબ દ્વારા": જુગનાથે ખુલાસો
કર્યો. બુદ્ધિધને જુગનાથ પાસે પૂરતા ઉત્તર લીધાં પછી
રાજાની તે પૂરતાનો પ્રતિકાર કર્યો હતો.

ગજાનંદે હોઠ તેમ બુદ્ધિધન બોલ્યો: "રાજાનાં
"કુટુંબ છે — પણ એ વિચાર વહન કોણના નગરશેઠ કરવા
"પડશે. કોઈ બાકી કામ કોઈ આપણે દ્વારે ઘર પડશે
"વધુ આવે તો કરું."

જુગનાથ બોલ્યો: "બુદ્ધિધન ભાઈ, બહેન બોલવી
"કરવા આવે તેવે તો આ કુટુંબીજન નહીં. રાજાનાં કુટુંબ
"મળ કરવે કુટી આવે. ઈ ધર્મિષ્ઠ સ્ત્રીનાં નાતિ: — ધર્મ
"કરવા બેસે તેવે આરાધવાં નહીં. ઈ પ્રજાના મળાં
"તો આવું કરું કે મારાવેલા માણસ પાસે નહીં — તો
"રાજાનાનાં મળ ન રહ્યું તો પછી વિચારો રાખવાનું
"શું?"

"જુગનાથ, પણ મને લાગે છે કે છેક કીડ નહીં
કેવાય."

"હવે, કીડ તો કીડ. કું કરું તો મારો. હાલો કરવાં
"કુમારા રૂપેરી. વધુ બાકી કરી આવવાં બધે — તો કું તો

"ભાઈ આદિત્ય, કોઈ અવસર લેખે મળે નહિ — માટે
"કહી મૂકું છું કે આપણો પ્રસંગ આવે મારો પણ કોઈ
"લોક કરાવશે — કું સંન્યાસધર્મ કરું છું તેનો હવે
વિચાર આવો કળી?"

નવીનચંદ્ર આ દીન ખૂરાખૂરાં વિચાર દેખી
અચાનો બન્યો. ઘણા વિચાર કર્યો કે "આ સમયે
"લોકોનો શો કોપ કરાવવો! નહિતર ઈશ્વર બાબુ
"શું કરે છે? ~~કરવાનો બાકી~~ 'વિવિધ મંદિર' તેનો
"તો વળી ખૂરાખૂર કે બાબુ! પિતા કારણે બાબા કરાવી
"પરવારવા દોષિત કરવું તેવો બાબુ શું? હશે, કરોડો
"દુનિયાના પોરણે પોરણા દરવર્ષે ~~આવી~~ આવી જતાં નથી
"દુઃખાનાં પેઠે મણ્ડ ઓળખાય કે — અને મણ્ડના
"દુઃખી સાથે દોષ શેન સમયે મળ તો સાથે લેવાય
"પોષે — અને તેમાંથી બાબુ અને કરે દાનિ પોષે તેના
"કરવા આ ~~ક~~ ખૂરાખૂરાં વેદનાનો ~~ખૂ~~ પ્રસંગ કરવા સમાન
"પોષાવી! — મણ્ડકુમારનું શી મારવાનાં ન!"

ચંદ્રોદયનાં દુઃખના ખૂરાખૂરાં આવેલો ઓળખી
આવો અને સંધ્યાકાળે મળે સંન્યાસધર્મ માર્ગ આવવા સંબંધ
માંથી ખરાખૂર સાંભળી પોતાં પડવા માંડી. "બુદ્ધિધન, કું
"કું બાબુ દોષ નહિ કરાવવો. કું તો કેવું ~~શોધા~~ ઈશ્વરે
"કું — ~~બાબા~~ બાબાનું પોષ દો બાબાનો કુંવરા પોષ દોષ

"એ કું ઈચ્છતો નથી – પણ એ

"સાધિકા વિપરીતા સંસ્કૃતા ભવતિ"

"તેના આગળ મારું કાંઈ ચાલતું નથી!" અને વિચાર શક્તિને બાજુ પર મૂકી – અટકી પડી અને લાંબુંટૂંક બેઠેલો પરદેશી સુકલકડીના શરીરનાં અંગો અને વાળ જોઈ પડ્યો. "હું આવી બધુંય – કું નાચવાનો છું કું "મને કંઈ સૂઝતું નથી" એ શબ્દ મુખમાંથી નિકળવાનું પણ વિચારોના સળવળાટમાં, સ્મૃતિઓના આવેગમાં, પાગલી બનેલાં, અને મરવરણના આવેશમાં પડેલાં કેટલાંક ચિત્રોમાં તે શબ્દ પકડ પ્રસરી શકયા ન પામ્યા – ચિત્રમાં તો શું પણ કુલ્લિમાં એ શબ્દ ન પામ્યા. આ પરદેશીનું નામ યોગાનુયોગ વિવેકિ માટે ન હતું, કારણ વિવેકિ બધાં ઉક્તિઓ અને નૃત્યોમાં પરસ્પરની વાતો ગોઠવી દેતાં હતાં.

આ અરસામાં સાધકોનાં ચહેરા ચહેરા બદલાઈ ગયા. કંઈ કંઈ યોગક્રિયાઓ થઈ, કંઈ કંઈ સંકેત-ચિહ્નો થયાં, કંઈ કંઈ નવું થયું, કંઈ કંઈ ધાર બદલાઈ, કંઈ કંઈ નવાં ઉપજ્યાં, અને કંઈ કંઈ ચિંતાઓ થઈ, અને કંઈ કંઈ ઉત્સાહો થયા. ~~કંઈ કંઈ ચમત્કારો થયા~~ સમગ્રતાનું ચિત્ર થયું, કલ્પનાઓ ઉડ્ડયન, અને સાધારણ ઉક્તિને મૂર્ત્ત પ્રકારે એમ યોગવાળાઓ દ્વારા વાણી રહી ગઈ. આંખો અને મનના ચિત્રો, મનમાં અને ચિત્ત અનાદિ, ઉત્સાહ અને ~~[illegible]~~ એવાં ^ એવાં અનેક ~~[illegible]~~ સાન્નિધ્ય શૈલિઓ દ્વારા સ્પષ્ટ થઈ રહ્યાં

દેખાયાં, અને સંકુલ-વિકુલ નિકુંજના શિલાખંડ
ઝૂંપડે ઝૂંપડે પડે નગરના ~~[illegible]~~ નૈઋત્ય
ખાનગી નહું પૈસાર સ્વરૂપ ધારી ~~[illegible]~~ પુરાણી અટારીઓ
મુકે તે ખરાબ નહી ઉભેલો ~~[illegible]~~ પ્રત્યક્ષ દેખાતો.
કંઈ કંઈ ~~[illegible]~~ મકાનોના ખાંચ તેમની પરોક્ષે ~~[illegible]~~
અને શિખરાનો નિકુંજ ~~[illegible]~~ દેખાતો હતા અટકાવો નહીં.
કંઈક મૂર્ખોનો ઘોરણના પાસ ગયાપ્રાયા, કંઈક કુટુંબનો
ઉપાડ પડી ગયા, કંઈક રોકકળનો ~~[illegible]~~ નિર્ગતિ લાગે
અરેકુનાં મળ્યા, મધ્યે-મધ્યે પ્રસંગો અટકાવો કંઈક
ઉદ્ધત શિલ્પ કુંઠીને લોકાયતો — કંઈક અવિનીતના કેટ
ગયેલી — તેના કુળના ~~[illegible]~~ તેના કંઈ મારી ~~[illegible]~~ નોકરી મળી
અટકી, અને એક રીતે ~~[illegible]~~ ભિન્ન ભિન્ન વ્યાપારના મોટા
~~[illegible]~~ ઘરાંની અપ્રસંગની કુળકુળ અટકાવ. એક
~~[illegible]~~ ગુલાબના પરિપક્વ કેટલ. કંઈક રોક-કંઈક
ગુલ — કેટલાક પ્રાણ મરા — કુળકાળ છેનરાંને પ્રાણ મરા.
અધિકારે શુભ-અશુભ કુટવાળી શેલિકો માનવીઓના
મન આકર્ષિત કુંડી — અને તે અંધકારના ઉદરમાં
ગળી રૂપે સ્થૂલતા લાગી.

એટલામાં કુટુંબના પોતાના ઘરમાંના ઉભી પડી
અને કુટુંબના ~~[illegible]~~ પોતાના ઘરના દ્વારમાં ~~[illegible]~~ પિતા
તે ઉભેલા જોઈ ~~[illegible]~~ ઉભી. ~~[illegible]~~ તે તેને ઉભેલો જોઈ
દુઃખીઓ મારે તે બોલ બોલી, પોતાના ~~[illegible]~~ આવતિમાંથી

બિચારો કેવી પડકારના કુમતે આવ્યા પોતે આવું
કુળ આવેલે એ વિચાર કેવા બુદ્ધિધન ઉંડો સંતોષ
પામ્યો અને ગાડીવાળાને "ચલાવ" કહી આજ્ઞા કરી.

ઘોડાગાડીમાં બેસવાના કુળ નહી કે બુદ્ધિધનના
ઘરને કુલવરસંદને વિચારણિયાંને લગાડયો:

"કુલવરસંદ, તારે વાસ્તે મેં એક ચમત્કારી ઘટી
"છે" કહી તેણે વાસ્તે પોતે કુલેલો વિચાર કહી બતાવ્યો.
કુલવરસંદ મર્મવાળ મોમાં રહ્યો, વિચારમાં પડ્યો, પોતે
એક મનમાં પરદેશી તેના ઉપર આ આવતી મમતા બતા-
વવા બુદ્ધિધનને લોભી મનમાં ઉપકારની ~~[illegible]~~
મોર ઘુરી, અને પોતાને તોડવી તો લોભી નહતી મોટાં
મન ઉપકારના વહાણ હું બોલી વાળવા કિંમતી
મોટાં ઉપકાર માની બતાવવા એ તેણે મૂર્ખવિચારક
લે — ન બતાવવા એ મન કોમળ આચારવિચારક
લે. એને વિચાર કરી, કંઈક વિનય કરી, તે બોલ્યો:
"માધવજી, આ આવતી મમત કંઈ લાભી મૂકી નહિ.
"પરંતુ હું પરદેશી — પ્રવાસી છું ~~[illegible]~~ એ આપ
"જાણો છો. અકોલા મમતમાં મારો એક મિત્ર અને આ-
"વતો છે તેણે મળી — આપણે પરિણામ મળે એ એવાનો
"સંપૂર્ણ માગવીદ્વ લેવાશે, હું આપની રજા માગી પરદેશ

પ્રયત્નો પછી આમ કરવા ઇચ્છું છું."

પોતાનો પ્રસાદ ન સ્વીકારે તો બીજું આત્મહુતિ કરવી
ઉપરાંત કોઈ માર્ગ ન હતો. તેણે કોઈક માર્ગ લીધો, પોતાની
કોઈક નિશાની રૂપે ~~[illegible]~~ મારવી, ~~[illegible]~~
જેનાં ચરણોને દર્શાવી દીધાં, કારમાંથી ન ઉતરવાની
ખૂબ કરી દીધી, પ્રસાદ અર્પણ કરવા નજરાણા-સાટા કર્યા
મારું દીધાં, — એવા ઘણાં નામાં કર્યા અને કોઈક વિચાર
કર્યા કર્યો. અંતરે બધાં કરીને કે મૂળ કર્યા તો કર્યા પણ
કરી ન કરવું, પણ એટલું પણ નક્કી — એવા બધું
યોગ્યતા કરવા પછીનો વિચાર કર્યા ગયો — પછીનો ~~[illegible]~~
મનમાં ઇતિહાસ-ગાથા દેખે એવો કરવાની મૂર્ખ નથી,
ગુલાબચંદને તોડવી આવી ત્યારે તો એક મોટી મુશ્કેલી,
ગુલાબચંદનો પોતાનો — મૂર્ખાઈને આ મોટી મુશ્કેલી
આવી — ઈત્યાદિ વિચાર કારમાંથી કરી અને તોડવીનો
વાર પડતી મૂકી. ઠેઠ ચાલતા બોલ્યા પર જ મોટાં
કૂંડ મારવાની શેવાળ અને તેમ સંતાકૂકાની નિર્મળતા જેમ
અધિકારની કૂંડે આગ પકડી કૂદવાનું અને મૂનકાળની પર્વ
કુંદરના પોવાડ ગાઈ રહેવ એમ ચારેની મનમાં પરાજયેલા
મહાન વિજયોનાં કર્યા. પોતાને એવી ખાતે કોઈ કોયડો
લાગે એ માત્ર કેવું ~~[illegible]~~ આગ્રહ ન રહેવાથી આવેગથી
એમ બોલ કરવાયાં:

"ગુલાબચંદ, કોણ જાણે છે અને તમારે કેમ

"બરાબર છે!"

"મેજરના બાબતમાં મારાં પિતા બાબતમાં છે"—

"હા, વિચારવાનો કંઈક પણ છે તેમાં બધું છે"

"કે મુંઝાયેલી

આ પ્રમાણે ~~કે~~ આડી અવળી વાતો કરતાં ઘર આવ્યું, ગાડી અટકી, અને બેધડક ઉતરી. કૂદતાં ~~[illegible]~~ અને બધા

પહોંચ્યા. ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ ડુકિયન મોંએ દરવાજાના બાજુ

તિરાડો દ્વારા ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ તેમાં મોડી આવતા મુક્યું.

તુરીયોની અંદર, કાંઈક બાઈ કરી, કરી ગઈ દાદી કે "વિચારું,

"અંદર તો મારે અંકુશમાં મળવાનું છે તો એ ~~[illegible]~~

"બાબાના ચરણ કાંઈ ઘાટી બાબતમાં લીધા કરતાં. એ

"વિચારતી કાંઈ બોલતી નથી તેને મારાં મનમાં બાબતે;

"~~[illegible]~~ પેલી કુલકુલાવ કરતી તો નથી તે વિચારે બાકરી

"દાદી – પણ અંદર તો કદાં ચાલો – દા! મોટી રાંડ કુલકુલ

"— ઝેબાનરની તો મારો માર ઉડી ગયો છે —". ડુકિયને

~~[illegible]~~ જવાબ: "ઝેબાનરમાં ઉડી ગયો – ત્યારે બાબા વિષે

"કેમ રૂઠેલી?"

"વિચારતી, ઝેબાં કૂદ છે. કુલકુલ તો રાંડ બકરી

"છે. ચૂકવીબાબર તો બાબીબાબે ઘરે લઈ છે." તો, બાબા

"તો મારું કુટુંબ વિના નહીં ચાલે!"

"માણસનું બાળક કેવું સારું તો તોફાની-બા!" કરીને હસતાં હસતાં વૃંદાવન બોલ્યો હતો. અત્યારે દરરોજ રમતાં આમની બાજુ ઘોડાની ટાપો સંભળાતી અને વૃંદાવનનું કાન કુતૂહલી બનતાં કુતરાં અને ચુપકીદી બધાંને ચુપકી લાગતું. ~~[illegible]~~ દરરોજ રમતાં રમતાં ~~[illegible]~~ ~~"[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~

"[illegible] પહોંચો. હું [illegible] રાખવાના [illegible] માટે [illegible]
"[illegible] તો [illegible] રાખવા [illegible]."

[illegible] શાંત રહ્યો, [illegible] પછી, પછી
બોલ્યો: "[illegible], હું [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"છે તે?"

"હા, પણ [illegible] [illegible] [illegible]
"તે નકામી [illegible] — [illegible] તો [illegible] [illegible]."

"હું [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible]."

"[illegible] [illegible] — [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

પ્રકરણ ૧૮.

અવલોકનનું ચિંતન અને વિશેષદૃષ્ટિનું શોધન.[1]

"The Crescent Moon, the Star of Love,
Glories of evening, as ye there are seen
With but a span of sky between —
Speak one of you, my doubts remove,
Which is the attendant Page & which the Queen?"

Wordsworth's Evening Voluntaries.

"ઉદયના ચંદ્રકલા! શુક્રતારા! સંધ્યાકાલની
"કીર્તિ-મૂર્તિઓ! આકાશના એક નજીક
"તારાઓ પાસે પાસે તમે જે જોઈ રહ્યાં!
"પૂછો તમારામાં કોણ રાણી કોણ તેનાં તેજ રહે
"— તમારા ઉપાધિ મારે જાણવા — મારી શંકાનું
"સમાધાન કરો — તમારામાં કોણ પરિચારિકા કોણ?"
"કોણ રાણી કોણ?"[2] (વર્ડ્સ્વર્થના સંધ્યાકાલ-ગાન.)[3]

---

૧. અવલોકન = પ્રકટ. શોધન = શોધાવું સંસ્કારિત કરવું. ૨. શુક્ર-તારા = શુક્રગ્રહની તારા = શુક્ર. તારા = તારો. પરિચારિકા = પરિચર્યા કરનારી દાસી, ચાકરી. — પ્રકાશ પાડે or સ્વચ્છ કરે.
3. ઉદયના સંધ્યાકાલે સૂર્યાસ્તે — સંધ્યા ગુલાબીરંગ.

પતિના દેહ પતિકુટુંબના ખભે નાખવી
અને સુલક્ષણાએ તે કિંમતી ત્યાં મુકી તે તેનીજ
સેવામાં રહી. આવી દુઃખે ભુલવા કુટેવો પ્રગટ મૂકી
ગઈ. કુમારદેવ ગયો એટલે તે નીચે ઉતરી અને નગરની
આસપાસ મૂકેલી કુટેવોમાં વરઘોડી વળી દિવસમાંથી
વરની પાસે આવ આટલી વાર બેસી રહી. તે વિધિપૂર્વક
એણે પુષ્પ મહેરિયાં કરી અને અગ્નિના આનંદમાં વધારો
કર્યો. કોઈએ કોઈ કામ નહોતું તેમ સર્વ લોક આવો દિવસ
સુલક્ષણીની સાથમાં કુંડાળાં વળી નાચવાં કુદે.
પછી પૂરીને સૌભાગ્યદેવી કુટેવ કુટેવકાવી લગી અને
આવ સાવિત્રી-આખ્યાન ચાલતું હતું. એ કુટેવમાં પણ આવી
નિકળતા કુટેવ વધારે ઉમંગ હતું. એ કુટેવમાં
સુલક્ષણીએ રસ પડ્યો નહીં અને કુટેવ ચાલવા માંડી લોકો
એણે કુટેવી વેરાઈ નહીં. કુટેવમાં લોકોમાં નવ પ્રાણ આ
કુટેવોના નવરાત્રીએ વિધિ પામ્યો. સૌભાગ્યદેવીએ સુલક્ષણી
શોધીને કુટાવું કે તમે સહી લોક કરોડપતિ બની લોકો.
મુંઝાઈ વાળી પોતાના ભવાની ઉપર કેવી પણ મોટામાં
પોતે જ કુટેવમાં નવી લોકી, એટલે સહેજે વિચાર કુટેવો અને
તેણે લોકે સુલક્ષણીની ચરણમાં નિકળ્યા સાંજે સાવિત્રિ
નરોવાના એક મોટાના પર સહેજે લોકે મહેમૂકાળ પ્રાણ કે
લોકી અને રંગભરમ કુટેવ કુટેવ કરવા લાગી.
કુટેવ વિદ્ય એટલે કુમુદસુંદરી બાળપણની ચિંતાની
મોડી નહીં ભવા લાગી. સાવિત્રીની પવિત્ર કુટેવે તે ચિંતા કેવી

પરંતુ દૂધનું કિંમત ઘણું નેતા નગરશેઠ ગમતું ન હતું અને
~~તે તેમાં હતો~~ ઘણું કાગળનો ઉપયોગ કરવા છતાં સોનું મળતું
ન હતું અને કુબેર-શ્રીએ ઉત્પન્ન કરેલાં સોનુંમાં ~~[illegible]~~ મળતું.
શ્રીમાળદેવી ~~[illegible]~~ આજ વધુની મુખમુદ્રા જોઈ રહી હતી.
કુબેરનો અંતર આવતાં પોતાની પાસે પડી જોઈ શિવા સંકુચિત
ઉપર જતી વધુને જોઈ દૃષ્ટિ ચોમાસે અને વધુને પોતાની
પાસે બોલાવી. આવી ન આવી કરી – સાસુપાસે સમુદાય કેવી
રહી એ નીતિથી – વધુ ઉપર ચાલતા ગઈ અને પલ્લ જેવું
દૂધ કુબેરી મેડીમાં પેઠી. પેઠી, દ્વાર બાંધી, સાંકળ પણ નાખી.
કેવળ ~~[illegible]~~ પાસે બેઠી અને પુસ્તક લઈને પણ તેમાં મન નાખ્યું
નહીં – કુંડાળું જ કાઢ્યું. પલંગમાંથી, ગાદીમાંથી, તકિયામાંથી
મેડી બાજુ દ્વારની સાંકળ નહીં, પોતે મેડીવચ્ચે બેઠી
રોઈ રહી તે રહેવા નહીં, અને ઉભરા નહીં તેમ તેની સાંકળે
સંભાળે ~~[illegible]~~ વા ~~[illegible]~~ નાખે, ગગનચુંબી મેડીના ઉપર, ~~[illegible]~~ ગાદી,
~~[illegible]~~ સંદરશ્રી નિકુંજોની કુસુમાં ~~[illegible]~~ ઉપર, ઈશ્વરી ~~[illegible]~~ ગાદી
અને વિમાનના-ઝુંડોને લાગેલી; કૂદકા લાગી રોયા, ~~[illegible]~~ અને ~~[illegible]~~ સાગર
પેઠણી રોયા ~~[illegible]~~ એક કુદી આંખે કુમુદસુંદરી પાસે
પાસ લેવા લાગી. ~~[illegible]~~ • નિઃશ્વાસ ઉપર નિઃ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~
લાગ્યા, મૂ મોઢ મુકાયો, ગાલ ઉપરી ગયા લેવા રહ્યા, આંખો ઉંચી
ગયા લેવા રહી, ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ઉંચા ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~

બારણું ખોલ્યું અને ઉઘાડું થઈ કૃષ્ણકિશોરી અને કૃષ્ણલાલ અંદર આવ્યાં. સાંકળ ઘેર વાળ્યા પછી અને તેમ જોઈ ચોરાઈ ગઈ કે કૃષ્ણકિશોરી ઘેર આવી અને તેથી આજે કૃષ્ણલાલ પણ આવ્યો. કૃષ્ણલાલને કૃષ્ણકિશોરીનાં મનોરંજક સહવાસમાં આવ્યાં કેટલાં દિવસ થયાં હતાં. ~~અને તેમના તે આવ્યા. અને બધા અંદર કોઈક વેળે અને~~ કૃષ્ણકિશોરીએ જ્યારથી પરણેલાં દેખાવાં ~~અને~~ ત્યારે પછી આ દિવસનો વેશ બદલ્યો હતો અને તેમના વિનોદને કૃષ્ણલીલા જોવા પાછો આવ્યો હતો. બધાં બધાં સોફા ઉપર બેઠાં, ~~અને પછી~~ કૃષ્ણકિશોરીએ કોઈના ~~કૃષ્ણલાલ~~ પલંગ કૃષ્ણ શૈલેષના નામથી કોઈ કુમાર સાથે કંઈક પણ ~~અને~~ કૃષ્ણકિશોરીના દિલમાં કોઈ પૂછવાનું નહીં. કૃષ્ણકિશોરી ~~[illegible]~~ કેવી અને બાળકોમાં બાળા, પણ ~~કેવું~~ કૃષ્ણકિશોરીને આંતરવો તોડી ન હતો અને કૃષ્ણકિશોરી પૂરવણી રૂપ પણ ~~ન~~ બાળા કોઈક અને કોઈ નીલ બાળકી અગાશીપર રહેતાં અને ~~[illegible]~~ ઉદ્યાનમાંના આકાશના દિવસોમાં ~~[illegible]~~ ઘેર પધારી રમત રમતાં પોતે.

કૃષ્ણલાલ બોલ્યો, "બાળકો, આજ તો આખો દિવસ તમે "અહીં જ રહ્યાં છો. ~~અને~~ તમારે અગાશીમાં આવવું પણ "તમારે તમારા સિવાય ન આવવું."

કૃષ્ણકિશોરીએ ~~કૃષ્ણ~~ કોઈ ઉત્તરમાં કહ્યાં. તેઓ કાંઈ સંભળાતાં ~~[illegible]~~ કરતાં કરતાં ઉભાં રહેવાં રહ્યાં નહીં. અને ~~[illegible]~~ તો રમત કરતાં. તેમાં પણ ભય ન પેઠો. [illegible] રમત

બારણે ઘણે દોર બાળી તે બાળી દાવ ઉપર દાવ લગાવી
જુગટું બાળી ઘણે લાગી. એટલામાં ઘૂઘવાટા તીરે પેઠામાં
ગઈ હતી તે કુમુદસુંદરીના પોકારથી તરત આવેલું જુવાનિયું
પકડાઈ ગઈ આવી ઘણે રમતમાં હારેલી કુમુદસુંદરીના
હાથમાં મૂકી બોલી: "બાળી, આમાં એક સુંદર
બાળકી કુદિયા આવી છે તે ઘરાવવા તેવા છે પણ બાપ
મારાની બીક તે મારમાંથી." સુંદરે સુંદરતું બાળ આવ્યું
રહેલી રમિકુ કુદિયા કુમુદસુંદરીએ ઘીના કોમળ સ્વરથી
ગાવા માંડી અને પછીથી આનંદને પડઘો પોતાના દેહે
પોતે દેખાવા માંડી. તેણે મુખ દ્વારા [illegible] ગાવું પરંતુ
"સુંદર"ના પડઘાથી ચિંતાવિષ્ટ પડ્યું હતું [illegible]
દેખાતું. [illegible] કુદિયાનો [illegible] [illegible]
[illegible] કુમુદસુંદરી બોલી:
"કુમુદસુંદરી, સુંદર છે તે હવે મારાથી પોતાની [illegible]
"તે કૂદે છે તે [illegible]: [illegible] સુંદર દેખાય છે તેવું [illegible] છે.
"અહાહા સુંદર [illegible] પ્રિય મુખ, [illegible] તે [illegible]
"મુખ દીઠામાં [illegible] [illegible] કુમુદ [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible],
"[illegible] કુમુદ [illegible] [illegible] [illegible].
"[illegible] [illegible] મુખ [illegible] [illegible] [illegible]!
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible],
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible],
"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible],

1. [illegible]

"કુમકુમે આપેલી પેલી કાચની કાળા રંગેલી

"મુઠ્ઠ ચાલિ, ચોપ્રિ દૂર ચાલિયો કિંમ ઝૂટ વધે પડી.

"તિહિ મઠ મુઠ કાળી, ત્રીજી પાંચ તિલ ગયાકાળી,

"તે મૂકતે તો રાખેલાં પડતિ તો ઝૂંપ્રા ચાલિતે,

"રાખિ કિમાં ધોરીકિ વેગા, પાછિ મુઠે તે નાખિ ગઈ—

"ભણો નહીં—હું ચાલ્યો છું તે તેહિ મુઠ પાંચિ ગઈ!"

"કાળા રાખેલી" ઉપરથી કૂલ્યાકુલિકા ગોળાકારી ચાલ અને ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~

"અતિ પ્રબળ રાજાઓ! સત્યની અપેક્ષા રાખી — કુળાર્થ — જેણે "લક્ષ્મી પાછી ફરવા માંગે છે" એ મનુ-વાક્ય — એ ~~આ~~ આવશ્યક્ત જરી પડતી હોય તેમ ફુરતા ફુમડાં ભરતા હતી તે સમયે રાજાના બાણાં બાંધતિર ચૂકેલા બુદ્ધિધનના મસ્તિષ્કમાં ઉચ્ચાર કેવો હતો કે "મારે તો આ કારભાર નથી જોઈતો!"

કુલાકુંઠે આમ ચૂપ રહી મોઢામાં ~~કુ~~ પંખાંજર પકડી કરી હાથ અગાડીમાં આપ ~~કે~~ અને ફુરકંઠીતિ ઉઠાડી લઈ ગઈ. બુદ્ધિધન તેમ ~~કારભાર~~ બાજી ઉઠાં કારભાર ચૂકી દિધાં વાત ભૂલી ગયો ~~કહેતો~~ તેમ ફુરકપટ્ટ બાજી ઉઠાં ફુરકપટ્ટ કુલિકુલિ ભૂલી ગઈ. દાસી ગઈ એટલે બાજુ ચારેકું અને દિવાલો ~~પણ~~ પણ ~~બધું~~ બુદ્ધિધનની દાસીના લોકો અને દિવાલપર ~~પણ~~ કુલદેવીના દીવા સળગી ઓરવા લાગી. "ચંદ્ર" કુલીકી ઓરવા લાગી. ચંદ્રા ~~અને~~ ને મેઘ રમાડે છે અને પલાંગે છે તે બાજા ઓરવા લાગી. "મેઘ પેલો મસિયોરો મૂકને રંગાડ્યા

"કુંજ ~~મસિયોરો~~ બુદ્ધિધન વિચારિત કરે ગંભીર મુખમાં પડ્યાં! ~~પણ~~ ~~ગંભીર~~ ઘણાં ઘણાં ઓરવું.

"તે એક ઓરિજ મેલાવીને કુંદિ બરાણે ન દિયે!"

એ પદ વારંવાર ઓરવા લાગી, પોતે ઓરિજ મુખાકૃતિ પર રોમાંચ ભરી એ ઓરવા લાગી, અને મસિયોરો મુખાકૃતિ બરાણે! તે દિવસે ફિર બાજાવા માંડ્યો. તેમાંજ વિચાર એના-કુટુંબમાં ઉભરાવા લાગ્યા, તેમાંજ ઘણી ઓરેના નકુલાંગ લોપ રહી, અને અતિ-પ્રેમથી ઓરવા લાગી.

"સુમતિનાથ મુજ સ્વામી સાચા!
"તેવણ તુજ કીધી જાંચા!"
"સુમતિનાથ મુજ સ્વામી સાચા!
"તેવણ તોડું કીધી જાંચા!
"સુમતિનાથ મુજ સ્વામી વાચા!
"તેવણ અધિક મેં જાંચું!"

એમ કુંથુ કુંથુ ~~સ્વર~~ ઉચ્ચારી રહ્યા-ગાયા લાગી, ~~તેમ~~ સંસારીના ઉચ્ચારવા લાગી, એવરૂપ અર્થ અનુભવવા લાગી, એવી ઘોળી ગળી ઉપર એમ બોલી એ કુંથિયો — અનુરાગ વિકાળ — અર્થકુંથ વિકાળી — ભજવા લાગી, "સુ-મ-તિ-ક-ન, સુમ-તિ-ક-ન, + સુમતિનાથ" એ નામનું ~~મંત્રથી~~ બોલવા લાગી; પરિણામ કુંથિના દેખાવા લાગતી હોય અને ઉચ્ચારતી હોય એમ ~~ઉચ્ચારી~~ ~~ઉચ્ચારી~~ મનમાં એ મનમાં ઉચ્ચારતી; કોઈ વિચાર એ નામ ઘોળે ન લીધું હોય — ન દેખી હોય, પરિણામે સ્થી અર્થિયો અનુભવતી હોય એ સ્થીતિ ઘોળેલ પરિણામના નામનો સ્થી સુમતિ-કુંથિનાથ-કેવો હોય એમ પરિણામ નામના એ કુંથુ કુંથુ અર્થ બોલવા રોમાંચના ~~અંકુર~~ શરીરના રોમેરોમે લાગે શરીરમાં બોલાવવા લાગી, ઉચ્ચારતી ~~ઉચ્ચારી~~ અનુભવ લાગી, અને વિચારમાં પડી સુખ-મહત્વના અનુભવતી હોય એમ ઘણે ઘણે ઘોળવાં અર્થી મોંઘવા લાગી, પણ ~~લાગી~~ "સુમતિનાથ મુજ સ્વામી" ઈત્યાદિ ગાતી ગાતી ઉઠી, પગાંગર ચઢી, એક પગ પગાંગર અને બીજો બાજોઠના કુંઠિયાર પર મૂકી ~~પગાંગર~~ લાગી પરંતુ સુમતિનાથની છબી ~~ઉચ્ચારી~~ ~~ઉચ્ચારી~~ ઘોળે ભાવથી ઉચ્ચારી, પગાંગર ~~ઉચ્ચારી~~ ~~ઉચ્ચારી~~ ઉચ્ચારી, અને દેખાવ ~~ઉચ્ચારી~~ ~~ઉચ્ચારી~~ ~~ઉચ્ચારી~~

નદી આગળ આવીને ઊભી રહી, ઝૂંપડાની પરંપરા અને કુદરત ઉપર વળગી, અને એને છબીને છાતી ~~સાથે~~ ભરેલી જોઈને માગી ન બનવ એમ કાળી કૂદી રોમાંચ, ઉઠે તેમાંનાંનાં અનુભવવા લાગી. બુઢ્ઢા પતિનો વિયોગ ઝિલ્લિલ વિચારતાં અરુણાંતે પણ પતિઝુંપડાયો પ્રાણાંત કુટાવવા લાગ્યો. ~~કુટાવવા~~ વિયોગવિલાપ કુટુંબસુંદરી પતિના દોષ ભૂલી તેના ગુણોને સંભારી ગુણાયસ્મૃતિમાં પડી! એને એક દાંડે છબી છાતીસરસી રાખી બોલે દાંડે બોલાવતાં બોલી,

"મુખાદેવ મુજ રચાવી વાહવા!

"શિવપુર અધિક પર લોકું!"

"પર લોકું" કુટેલાં કુટેલાં લોકો કુટેલાં દાંડેલી દાંડેલી બાળાને પકડેલી સાંભળી દોડે તેમ તેના મહાલે કુટેલાં ~~બાળાને~~ ~~કુટેલાં~~ કુટેલાં પડી.

ગામે તેના વસ્તુ પણ પોતાની કુટી તો પોતાની — ઈશ્વરે ~~તો~~ તેના કુટી તેનાં:— મહાભારતે ~~ઈશ્વરાંકે~~ ઈશ્વરાંકે તો પોતાના ~~તો~~ ~~પડાવો~~ પડાવો ~~પોતાના~~ પડાવે છે: તે કુટેલાંને વધુ ~~આવી~~ વિચાર કરતાં છે. આવી પૂરાણા વિચારોને ~~પરંપરાને~~ સંસ્કારોને મરાઈ ગયા ~~અને~~ પછી ઈશ્વરે પડદેવાળાં[1] ~~વાળું~~ ~~કુટેલાં~~ ~~કુટેલાં~~ ~~વાળું~~ નૂતન વિચારને નૂતન આચારોને ~~અને~~ નવેલી ~~વિચારોને~~ માનવિકાળ વહાલા મૂકી-દેવાં અગાઉ કુંવારી ચાલ્યાં છે; મોરીયાં ~~પહોંચવાં~~ પછી સંસ્કૃતિ પણ કુટુંબને છોડવાનાં તોફાની વિચાર ~~પણ~~ વિચારી કુટુંબ-કુટુંબ કુટેલાંને

---

[1] ઈશ્વરિયાં કુટુંબ તોડવાં અને કુટુંબને ~~[illegible]~~ સંભાળી તોડવાં ~~[illegible]~~ છે; અને પ્રાચીન કુટુંબ તોડવાં માટે, વિના ~~[illegible]~~ નૈતિકતાને સંભાળી, ~~[illegible]~~ કુટુંબ અને કુટુંબ.

રૂદે છે; "સૂર્યાસ્ત અને પ્રભાત"માં 'રમણ' [illegible]
"ચૂંબન"ના [illegible] વિશેષ રચી [illegible]
[illegible] ગાયાં [illegible] [illegible]
[illegible] ઉપર [illegible] [illegible]
[illegible] છે અને [illegible] છે: તે [illegible]
[illegible] લીધ અનાદર છે. આવે [illegible]
[illegible] પડતાં પડતાં રૂપકાર અને [illegible]
[illegible] [illegible] આવેગ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] રૂપકાર [illegible] અને [illegible]
[illegible] [illegible] રૂપકાર [illegible]

---

૧. "માર્ગ તો સૂર્યાસ્ત તણો બનાવાયો છે!
"પંખીડું તો ચિર ચૂંબન માંહે!
"દેખો! દેખો તેહ ઘર કુમાંહે તે દેખાયે!" — રમણ.
[illegible] દ્વારા અનુવાદ [illegible].

૨. [illegible] અને [illegible] પડ્યા [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] લોકો માટે [illegible] સંગીત [illegible] તેમ જ સંગીત [illegible] લોકો તેમ જ [illegible] ઉત્તરે ઉત્તરે [illegible] જાતું. [illegible] તેણે પોતાના [illegible] [illegible] અને પોતાની [illegible] તેના [illegible] [illegible].

[illegible] ઘણા [illegible] [illegible] અને [illegible] વિચાર કરી [illegible] સુંદર લોક [illegible] કરી [illegible] [illegible] [illegible]

મનુષ્યનું જીવન એ [illegible] અને સૂર્યની [illegible]
એનું રહસ્ય (દોરી) છે; અને આકાશની એનું ગાંઠ છે. [illegible]
એ સૂર્યોની - એ આકાશોની - એ પોતપોતાની [illegible] [illegible]
સ્થિતિ - ગતિ છે અને એ તેઓમાં વધારેમાં વધારે પરસ્પર-વિરોધ આવ્યા
કરે છે. આ સૂર્યો અને આકાશો, એમાં વસતા, અને
એમના વિરોધે અધિકતર ઝઘડે, અધિકતર વિરોધો, અને અધિક
તર રહસ્યોથી ઘેરાઈ ઘેરાઈ સૂર્ય, [illegible] વિરોધ, [illegible] અને
અને એની સંભાવના [illegible] થઈ છે. મનુષ્યનાં જીવન
સૂર્યમાંથી કેવી રીતે નહીં; એનું આખું પરિણામ બીજા
માણસ પરિણે સૂર્ય કેવી નહીં. [illegible] અને એ મનુષ્ય-
[illegible] રહે સૂર્યનો ભાગ કુદરતી; પણ અને એ સૂર્ય એનો ભાગ
કુદરતી, અને એ છતાં [illegible] મનુષ્યનું જીવન સૂર્યમાં રહે અને
સૂર્ય એનામાં રહે; એમાં પરિણામ કુદરતીનો [illegible] સૂર્ય
અને દુનિયા [illegible] પરિણે માણસ પણ ઘણા કરી દિધા નથી
— પોતાના જીવન-માંનાં પરિણે પણ કરી દીધો અને [illegible]
[illegible] પરિણામોનાં જીવનને મુક્ત (મોક્ષ) કર્યું — એ છતાં સૂર્ય-
સ્થાનાંતરમાં નથી નહીં! [illegible] સૂર્યસ્થાનાંતરે [illegible] જીવનમાંથી પરિણામ-
પરથી પડ્યુંથી પાછાં અને ત્યાં મનુષ્યનાં સ્થાનાં કરી; [illegible]
મોક્ષના સાંકળના * કિરણો રહ્યાં છે, શિવ દૂર જવા ત્યાં કાળનાં પણ
કારણ બાકી છે; [illegible] વિકાસમાંથી પરિણામોનાં બાકીના સંસાર અને

અર્થાત્ સ્વરૂપે રહ્યો છે; તેમ પ્રમાણનાં સમાધિસ્થ થયેલા
ચિત્તમાં સુરસ્વરૂપનું સ્ફુરણ થાય. સુરસ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવવાં
ચિત્ત તે તે કરણરૂપ થાય.//

સુરસ્વરૂપનું સ્વરૂપ

દરિયાકિનારે ઘણા વખતથી સુંદરી કુમાર મળી ગયો, કુમાર જે તેરમે
ઉઠાડ્યું, અને પોતાના સોનેરી ગાલ વાળા મુખ ઉપર
પડછાયો મુકે ચોળાયા ફરતાં કુમાર મુખનું તેમ
ફરતાં દેહ દેખવાને લાગી. ઘણા દિન પોતાના ઘરમાં ગયો,
અને સુરસ્વરૂપનું સુંદર સ્વરૂપ વખાણતા કુટુંબીઓનાં
સ્વાગતોના અનુભવ પણ ત્યાં જ દેહ પણ તે તે દિવસોમાં
મૂકતાં સુંદરી વાંચવા લાગી અને પણ પ્રકૃતિનાં જ્ઞાન દેખ
વર્ણન સંભારતે મળે. સુરસ્વરૂપે પ્રસંગોના ઉલ્લેખ અને
પ્રસંગો તેને મુકિયાળ દિવસોમાં કરીને પડોશના માણસ
અને સ્વજનના કુટુંબનાં કરીને દિવસોમાં કરતાં હોય તેમ
વાંચવાને મળતાં લાગ્યું. જ્યાં પણ પોતે કુદેવ કરી વાંચવા લાગી.
અને અંતે સુરસ્વરૂપનું છેલ્લું દર્શન — તે દર્શનમાં આવતાં
દિવસોમાં તેમણે પ્રસંગો અને તેમાં શું તેમ બન્યું હોય તેમ તે
પ્રસંગોના પ્રસંગે કુંદેવ સમજવા લાગી અને સુંદરીના
મુખેથી મળવા લાગી. પછી પોતાના આવી રીતનાં મુકી તેને સુંદરી
લાગવા લાગી. તેનાં દર્શન કરતાં હોય; કુટુંબનાં રહેવાનું ગમતાં કુમાર
પ્રતિબિંબ પડ્યું હોય અને તેને આત્મીય પણે સમજતાં હોય; તેનાં સાથે
વાતો કરતાં હોય; તેને ઘણી દેતાં હોય; તેના ઉપર ગોઠે કરતાં હોય;

[illegible] તેમ કુમુદસુંદરી[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [

લીધો કુમુદસુંદરીએ નમસ્કાર કર્યો. દીવાળી બાઈનું મોઢું
સુંદર કુંકુમ ખડી રહ્યું, અને સંભળાવા લાગ્યો મોટો મોટાઈ ભરી
કુંકુમ અને પોપટલાલને સૂરસ્વતીચંદ્રને ~~[illegible]~~ વારંવાર નોંધ
લાગી. આ અવસ્થામાં જે પડેલો આનંદોત્સવ નિઃસ્વાર્થ
કુંમળ કુમુદસુંદરી કરવાની અને બાકીના સ્વજનોને
સુખમાં સંભાળી ~~[illegible]~~ સૂરસ્વતીને દેખી રહી. નિઃસ્વાર્થ
અંતરાત્મા ~~[illegible]~~ બાકીનો
પુરસ્કારરૂપે બધું પામી પડ્યાં, સર્વ વસ્તુ દાન તો તો
રૂપિયા દઈ કુમુદસુંદરી પ્રસન્નચિત્ત બની રહી.

આજ પ્રસંગપર મુનાફિક નહતો, કોકિલ સૂનેલ
સૂર્યવાળી સંસ્કારોને ~~[illegible]~~ પરિણિત દશામાં
સ્વજ્ઞ નોંધ લાગી. માત્ર ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ કુંદરી ઉપર પ્રકાર રૂપે સ્વજનો
સ્વજનો સ્વજ્ઞપર સૂરસ્વતીચંદ્ર દેખી. દિશાએ અને કુમાર
તેને વિદાયરૂપ દેખી ગયા, વસ્તુઓના સંબંધે સાનુકૂળ અને વિવિધ
બની ~~[illegible]~~ પ્રકાશવા લાગ્યો, આ સર્વ સૃષ્ટિમાં નિઃસ્વાર્થ
મનિષ્ઠ ~~[illegible]~~ સંબંધ માત્ર ઉદ્ભવ લાગ્યું, અને બધાં સુખ-
દુઃખોનો મોહમાયાનું દૂર ~~[illegible]~~ પરમ્યુત્પત્તિમાં પુનઃ ~~[illegible]~~ સ્વાર્થ
પ્રગટ કરતું ~~[illegible]~~ લાગવા માંડ્યું. ~~[illegible]~~ દેશ અને દેશના ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~
માનવા લાગ્યો. કુમુદસુંદરી સ્વયંઃ સૂરસ્વતીચંદ્રને બની. ~~[illegible]~~
સ્વજ્ઞની પાછળ સ્વજ્ઞ ઉભાં રહ્યાં—ઉડાઉડ કરી રહ્યાં— ધન્ય સ્વજ્ઞ
સૂરસ્વતીચંદ્ર ખરો!

આ અવસ્થામાં કુલાંગુ બની ગયો. બુદ્ધિધન દેવ [illegible] ઘેર આવ્યો ત્ય દેવો અને તેના દૂર અવાજ સાંભળ્યો તેમણે સાંભળ્યું [illegible] ચાલો કુલાંગુ [illegible] દેવ અને તેને દેવકી તેમ બધા ગાયકો તે સાંભળવા લાગ્યા.

"મારા બોલવા કુબ્જ ઘર આવે —

"આવે રે આવે —

"અને મારા બોલવા કુબ્જ ઘર આવે ?"

"કુબ્જ ઘર આવે!"

સંગીત સ્વર ગંભીર તેમ સાંભળી આ ગાનો દેવો અને બોલવા "વાહ વાહ!", "આવો!" શિવરે કૃષ્ણના દેવો તેના મધુરસાથે કુંકુરંગરી બાજી ઉઠી, પરિણામે તેની કેવી, સૂરસાગરસંકુલ શોભવા લાગી, અવિરામ સાંભળે કૃષ્ણની ગાવા લાગી, "મારા બોલવા કુબ્જ ઘર આવે" એ [illegible] સંગીતકુશળતાથી શિવ [illegible] લિખવા લાગ્યું, અને "બોલવા — મારા બોલવા" કરતી કરતી, અંધી બાજી — અંધી ઉઠી, કુંકુરંગરી દેવ સ્વરૂપમાં રહી ચોમેર મોટેથી શોધવા લાગી, [illegible] શોધ બાજી શોધતું નથી, અમાવાસ્યાના પ્રકાશ કુરવાણ આવતું નથી, અને [illegible] એમ કુલાંગુ કુલાંગુ મહેનતી બાજી નોખુ ઉત્સવ કેવલી કુંકુરંગરી સંભારી રહી નથી. પરંતુ દેવ અવાજ બંધ કરી અને શોધવા — કેવી રાખેલ — મોટેથી બાજી બાજી [illegible] ઉઠાવવા — અંધકાર કુંકુરંગરી [illegible] કુલાંગુ કુંકુરંગરી રહ્યાં બાજી. કુલાંગુ એ પ્રાણ કુંકુરંગરી [illegible] — અંધકાર એવા પ્રકારનો કુલાંગુ રહ્યાં તૈયાર છે, ફરતાં

તેમ જ કુલાલમાં પણ કૂટસ્થપણે સમાધિ રૂપે પામતો હતો.

"દોડીને જાઓ, ફિર હમ મિલાયેંગે" ઈત્યાદિ સાક્ષાત્કારીના કોઈ મહાન કૂટપ્રશ્નોને કલાકમાં તોડી અને તે પછી ~~અને~~ પાછા અને ઉત્તરોત્તર સાથે બોલાવ્યા:

"દોડીને જાઓ ઉતાવળે સાક્ષીને, અને
"રડતાં સંદેશિયો; મુજ મિલાવો
"પ્રગટપણે રહી દોડીને આવજો
"નિરખીને નિજ નાથનું નૂરને!"

પછી દોડીબાઈ બેઠી બેઠી પડી, ~~કિ~~ સંકુચિતાવસ્થા કલાકમાં ફૂટીને ~~પછી~~ તેની દોડીલી મૂકી, નિરાકારમાં પડી, અને ~~કુ~~ સૂક્ષ્મતાના તાર વધતી, તેનું કુલ વિચારી, ~~કુલાલમાં તેને~~ એ તાર પણ પરિણામ પામીને નિરહંકારે તેનું આત્મામાં નિરાકારમાં નિરાકાર થયું. કુલાલ પોતે: "~~[illegible]~~

"~~[illegible]~~ —

"નથી તાર સમાધિ ન સંકુલતી, નિજ તાર વિદેહી, ફૂંક ફૂંકી સાંધો;
"અમના નિરાકાર સ્થાન રહે નિરખા સુખની ~~[illegible]~~ તેમાં નિરાકાર
—"નથી તારો ફૂંકી, પરાંગ કરી, ~~[illegible]~~ નિરાકાર ફૂંકું ફર ફૂકેંગે!
"જુઓ જુઓ સાક્ષી ફૂંકો પડતો! રમું અનિકૂર પડું અમ મૂકેંગે!"

સંતોના ઋણસ્વરિયાં સાક્ષી બોલ્યા: "અરે, સૂરજબીબી, મેં સાંભળ્યો
"અવસાને કુલો દોડો! કુલાંગનો પણ ન્યાયે મારાં કુલાં સાથે સમરો
"રાખો દો. દોડો, દોડો, — તો મારી મા! તો ઈશ્વર! ~~[illegible]~~ સંભળાયું!
"સંભળાયું! " તેમ કુલેની કુલેની કુલાલ ~~[illegible]~~ પડતાં પડતાં, કુલાલ
પર ઉંધું માથું મૂકી નિરાકાર રોઈ. ~~[illegible]~~ પતિસમાધિમાં સમાધિ
આ રોકું અનોખા સાક્ષીની સાક્ષી પણ રોકાઈ નહોતી દોડી અને

વેધકરણે નાકું ઉંચું કરી લેવ લેતાં લક્ષ્મણને:

"न किल भवतां स्थानं दृष्टा गृहे विगतं ततः
"तृणमिव वने शून्ये त्यक्ता न वा प्यनुशोचिता
"चिरपरिचिता सीता ते भावाः परिदूषणानि साम्
"दृढमहृदयैरद्याप्येवं प्रसीदति रघूद्वहे ॥[१]"

"અો પવિત્ર રામલક્ષ્મણ સિવાય દુષ્ટહૃદયનું — તમારે આવું હતું કે
"મારા ચરણ — નાખી — અરણ્યમાંથી આ અવસ્થામાં કેમ
"કરવાં! — મારાથી નથી રહેવાતું — નથી રહેવાતું આ
"જીવવું — અો ઈશ્વર!"

આમ કહી છે સીતાએ પરમાં પૂંઠાં પડતાં કરતાં લક્ષ્મણ પણ ચુપચાપ ઊભા રહ્યા. લક્ષ્મણે સ્થિતિ સમજી લક્ષ્મણે સ્થિતિ મુજબ કરી લક્ષ્મણ કરી. લક્ષ્મણે રામચંદ્રને કહ્યું કે "હવે પણ રામ નાનાં તો કોઈની ઈર્ષ્યા કરી છે તે તો શોક — આવું કરો કરી! પૂર્વ સંસ્કાર તેના નાનાંને ખબર નહતા. નાનાં તેણે તિરસ્કાર કર્યો હતો પણ સીતા પૂર્વ ઈર્ષ્યા રાખતાં નહતાં — અને નાનાં લક્ષ્મણે પણ સીતાનાં વખાણ કરી હતી. "રામચંદ્ર
"રામ — લક્ષ્મણ — રામચંદ્ર — અયોધ્યા આવો પાછાં તે જીવતાં
"રહે કરવા પણ કરી? — અરે! દુષ્ટ હૃદય! આવું સંસારને અંતે

---

૧. ઉત્તરરામચરિત નાટક. (રામચંદ્ર પુષ્પકવિમાનમાં બેઠા છે)
"તમારા સ્થાનમાં સીતાનો સ્થાન કરે એ તમને ન ન લાગ્યું તો શૂન્ય વનમાં તૃણવત્ તેને તજી દીધી! સીતાનું તજી પણ શોક પણ પશ્ચાત્તાપ કર્યો પણ નહિ કર્યો. લોકો પરિચિતવર્ગમાં આ અને પરાધીન હતાં અને તમારાં દુષ્ટ સંભળાયાં છે) — [illegible] અયોધ્યા બનાવે આજ પણ મારા આમ રોષ પડ્યા છે — તેવું કેમ કરો"

"કુણ કેવી જાણે ને તમે કેવા ચાલો છો? હે ભગવાન!
"મારા ઉપર તો આ દેવી કોપ છે". તેણે મુખ ગરીબડું
કર્યું. તેણે સંતોષરૂપ કરડતી રહ્યું. ~~[illegible]~~
સંતોષી બહાર નિકળતા રાજાનું ભાન કરે બહારથી તેને
ખાની રાજેશ્વરનું ભાન કરાવવાને સૌ તો ભગવાનો પણ ભાવભરી
હોય તેમ લોકોનો ઓઠ બહાર બધી કૂદકૂદતા લાગતો અને
કાનમાં હાથે લખેલા લાગતો:

"પૂર્વ જન્મનો સંબંધ તે આવો દુઃખનો હોય!
"સૌનાં પૂર્વ જન્મમાં ક્રિયાપૂર્વક તેણે નરક અનુભવ!
"પરિણિત પ્રિય દેવી ઉપાય પણ નહીં લોકો!—નહીં લોકો:
"અમારાં ભવનું ચોરાણું. પરિણિત કયાં જોડું?"
ગાલે હાથ દઈ બેઠેલું ગાડું અને સાંભળી લીધી પછી બધા લોકો
બોલી: ~~[illegible]~~

"ધર્મ નહીં પણ શેરાં અડ તો રહી રહેતું અડ — ભાઈ!
"પણ પોતાના કર્મનું ન મટે — નહીં ધર્મને ગાંઠે.
"જેણે મર્મ જાણ્યો, નરસુંગાના બોધ, સંગત થઈ
"તે પછી તરતી ~~[illegible]~~ ગયાનો ઝુકાવો તો લોકમાં!"

[illegible]

છે ~~[illegible]~~ કે પૂર્વ ગાડી "હાય હાય" કરતીમાં કુલાય દૂર
લાંબી અને ઝુકાવી [illegible] ~~[illegible]~~ વિશેષાંગોડીયર ભાન ચાલીને
બહારના સંબંધુરૂપ હોય કરતી, ~~[illegible]~~ બોલી.

"પરિણિત પ્રિય દેવી ઉપાય નહીં લોકો!—નહીં લોકો"
એ પર બધાંયાર ગાલ ગાલ "મારું ચોકલ! હાય હાય" એમ ગાલ
કરે, ~~[illegible]~~ અને રોતી કરે. "એ મારા ઝુકાવાયાં—મારે
તારે ગોકલા લખ્યાં ગયાં પણ નહીં—હાય! હાય! એ

કુંભ કેમાટે? " એમ કહી સાંભળીને તે સાંભળીને મૂકાઈ ગઈ પણ મારું કુટુંબ મારી સ્વીકારમાં વિશ્વાસ કરતાં નહીં. કિંતુ આ તો સાચ મારું રહ્યું અને કુટુંબમાં સાંભળેલી મારી સાંભળાઈ ગઈ. સુરસ્વતીએ મારા વિચારનું ખંડન કર્યું; વિદ્યાગુરુને ઘેર જઈ મેં પ્રશ્ન પૂછ્યો તો વિચાર બાહ્યાર્થ પંચભૂતોમાંથી નાહક કેમ પ્રમાણ કરતો હશે —

ઘટાદિકૈ વૈદિકિ નૃણૈ સિદ્ધારૈ ર્ધર્મા સમાકૃષ્ટાત
તૈર્ધર્મોદિ

અતઃ સ્મૃતિઃ કા ખલુ શબ્દિકાનાં મદ્વિધિ નક્ષ્ય-
નરલી કરાતિ ॥

મેં ગુરુને ઘણો ઘણો ~~[illegible]~~ સમજાવ્યો સમજાવ્યો
વિસ્તારપૂર્વક વિશ્વાસ કરતો
વેદમાની મુખેથી સાંભળી મેં સુરસ્વતીએ પોતાની
સ્વપ્નાવસ્થાનું કુટુંબીઓને સંભળાવી સાંભળીને તેઓ; પ્રસન્ન
થઈ ઉઠ્યા ખરા પણ, અને એ સ્વપ્નાવસ્થાની સરખી
ઉત્તમગતિની ~~[illegible]~~ સાંભળવાની ઉત્સુકતા મારું ચિત્ત ઉલ્લાસ
કરતી બોલવા લાગી:

"ધૂર્તો યથા વિકલયન્તિ મુહુર્મુહુર્ન કરતું પ્રભોક્તા,
"તે સર્વે વિસ્તૃત વિધાનું તિલ ઉદ્ર વિલસે મણિ લીધી
"તે કુરંગીને મત મત મુખાર મત મારાવતું
"કુંડી નરંગો મુખમાંથી ઘણે ઘણે નાચંત રહું!"

સુરસ્વતીએ મારા વિસ્તૃતિનું કુંડ મારાં સર્વ વિચારો મણિકુંડ નરવાના

---

૧. પંક્તિ: આ કુંડ વિસ્તૃત નૃત્યિકી ઉલ્લાસી કુંડિન સાધુના સાંભળિને વિદેહ સાંભળીને સાંભળ્યા પછી મારાં સર્વ વિચારોને કુંડલી મણિકુંડમાં ઉલ્લાસ પામતાં.

અનુકૂળ સિદ્ધિ - કાલે - નિશ્ચય બજારમાં કરવી અને તે જો
પોતાનાવધીના દૂર નહી વધું - તો - શોકમાં ન મળે!
કુમારસુંદરી! તુમારચંદ્ર કુરસ્વામીસંદુ છે એ વિચારે લાવું માનિક
નમાડું? પ્રમાદસ્વરૂપ એવું કુલ્યાકુલિકા વાણા આવતા જ
જનાવે ત્યારું પરિણામ શોચિત કુર્યું? કોણ, અકુમાર,
એવે કુલિ મહાલાભ કોણ દેવો? "મારા જેવા અભાગી કુલિ
"નહીં હોય તો?" આ ભાવિ મહાલાભ વિષયોદ્વારે મનુષ્યોને
દેખ પડે છે. મુગ્ધા, ત્યારાં એ ભાવિ હતી? "તો મારાબાદ
"એવા સ્થિતિ ન હોય તો કુરસ્વામીસંદુ ઘરબાર છોડી અને કાર
"હું કુરસ્વામી આવ્યું?" એ વિચારે ત્યારાં મનની ભાવિ કુર
ન કુરી? પરસ્પરિ પોતાની કુલિની પ્રતિષ્ઠાવિ કુરે છે તે મનુષ્ય
મનાયે વિરંકુશે બની રાજમાર્ગ નહિ મનાય મૂકતા? જુન
એવે પરિણામ પરિણે અરસાવાના જૂનાકાળનો પરિણે એ હું
અમાંગ પોતાનું ~~એ ભાવિ~~ ન ભાગ્યો? તેની સાથે દેવોના કુર્યી
પ્રસંગો હું કુરસ્વામે મૂર્ખી ન પમાડું? ~~અમાં~~ વાંચનાર,
ત્યારા સંકલ્પ - ત્યારા અનુભવે - કુરે કે આ સર્વનો ઉત્તર
અહિંસાનો આપ્યો. એ ~~કુંકુ~~ પંચમુખ! ત્યારો શોકમાં ન અનુભવ ઉપાડીને
અને આ અવસ્થાની ~~કિંમત~~ કિંમત કરવાનું સાધન આપ. વિરંકુ!
ત્યારો ~~કુલિ~~ કુલિના મૂર્ખિમાંથી પડેલો પ્રસંગ અવસ્થાને લઈને
આ અવસ્થાની મર્યાદાના - કુરસ્વામના - ગરોબર અનુભવ. મર્યાદા અ-
નિવાર્ય દોષોમાંના પડેલા ~~અનુભવ~~ અનુભવ દ્વારાની અવસ્થિતિ
એ અને ભાવિવાળે વિચારવાર શોચિત્યપણે માન્યું કે મનુષ્યોનો કુરસ્વામે

તું બ્રાહ્મણ હોય તો ગાયત્રી ન જાણે — બ્રાહ્મણની પરીક્ષા [illegible] સંકુચિત પરથી છે — તેનું સર્વ-સંસારિ સુખ તેના તર સમાપ્ત થયું છે — બ્રાહ્મણે સદ્બુદ્ધિ વિના કુ બાકુ કોઈ નોધ્યું નથી. ધન્ય ગાયત્રી! બ્રાહ્મણનુંનોધ્યું તારા તેજથી પ્રકાશે છે? તું કોણ કુટુંબી? — તેનો સર્વસ્વ લઈ, માનવ દેહના પ્રકાશો રાખીને એ સર્વ સુખ ધ્યાનિ તર વિનંતિ કરીને પોતાનું બ્રાહ્મણ નથી. ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ ! ~~[illegible]~~

~~[illegible]~~

વિશ્વામિત્ર કોણ કુટુંબી? લક્ષ્મી સંપત્તિ છે તો વિશ્વામિત્ર પણ નહીં? ઈશ્વર સર્વે તેમ કરો. ~~[illegible]~~ ધર્મ માનવી! અભિમાન એવું દુઃખ ઉત્પન્ન છોડાવે છે — એટલો તો સુખ એવું સાધુ-ધ્યા! ~~[illegible]~~ માનાને શિક્ષણ દેવાય! પોતાના ન સંભળાવું.

ગરીબ વિચારી કુટુંબ. ! તે છેલ્લી એવું ! છેલ્લી સાંકુચ નહીં કે.

ગયો. પાછો આવ્યો. બે વાર ગયો અને બે વાર પાછો આવ્યો. સંકુચિતના વિચાર કરવા લાગી. મૂર્ખતાની મર્યાદાના કરવા લાગી. "કોણ તો દાન કરે નાખું નથી"? — "ગુલાબીના ઝુરાવાર લોભી. "કોણ તો દાન કરે નાખું નથી લાડું દાન નથી" "ગોવાળિણ" "~~કોણ તો દાન કરે નાખું નથી~~ "પાપના રે" એવું કેવું ગાળ વળી ~~[illegible]~~ — સંકુચિત ઘોર અંધકાર — લોભ લાગ્યો — અને પાછો આવ્યો ગુરુની પાસે લોભી અને [illegible] ઉંચું મારું નાંખું. વિશ્વામિત્રનો [illegible] — નકુંમકુંવળી [illegible]

૧. [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]

"તે મારો સિંહ સિંહણનું તેજ છે સિંહણ માંગે છે ત્યાં—
"કૂંડી કે નહીં મુક મારી ——" આ વેળાં કરતાં
પડ્યું. "આ સિંહણ પોતાના સમાજ પામો — આ
નહીં — હવે — મુક કૂંડાથી તે મારે" એ સાવધાની
સાંભળવાને ઉપર પડેલા મહિષુને માંગવા — સાંભળવા — કૂંડાના
— નમાવા લાગી. વિચારમાં પડી — વિચારમાં વિચાર
દેવોનિકાલ્યા તેથી મોહરૂ આંગળા મૂકી કંઈ રાત
મુકામ પર તે કંઈ તાંબે કોમ તે રાખી તે ઉભી.

ચાંદી
ક્રુઝિયનાંથી કોઈ છત્ર છે પુનાનાનું માંગું
હતું. પુનાનાને આંગુઠામાં હતાં નહીં. આ પ્રસંગે તે
પગમાં ચૂકતા
~~આ પ્રસંગે તાંબાનાં તાંબા~~ સમાધિમાં ~~તેણે~~ પોતાનું મુકે
બોલવાં તેથી ~~આવી~~ તેને નિકુંજની કરતી કરતી ગાળ હતા તે
ફરી ચડી ચડી [સિંહણ નાંગા વાઘના પંજાથી તેણી] ~~મુકતાં~~
તેથી કુંવરના હતા:

"ઉભા રહો તો કુંડું પાગડી ~~તે~~ સિંહરાજાના"
"તમ મારે માટે ~~તે~~ મેં. ~~મારું~~ કોઈ ન સંભાળે. ~~મારું~~
કુંડુ કેટલાક મારે લોક કેવું નાંગું — મેં કેવું કુંડું — મેં વિચાર કર્યો. ~~મારું~~
"સોનાનાં ~~તે~~ તમ તમ — મારે કેવું કુંડું — મેં વિચાર કર્યો. ~~મારું~~
"નાગાવેલી લાગી ન ~~મારું~~ નાગા, ~~તે~~ સિંહરાજાના"

"કુંવર ના પડે રહ્યાં - હિંમત, સિંહરાજાના મુકવાં —
સિંહણ મુકવાં પોતાના લાગેલી નાગાવેલી સમજી ~~તે~~ ~~મુક~~
મુકે કેવું નાંગું. તેનાંગું ગાન ~~તાન~~ ~~તાંગું~~:

"લાંબી સીમડી તેનો મારું ~~પાગિ~~ ~~તે~~, સિંહરાજાના,
"~~સાંભળતાં~~ ~~તે~~ મુકતા ~~તે~~ ~~રાખ્યો~~, સિંહરાજાના!"

---

૧. ~~[illegible]~~ આ ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible]

પૂનાવાળા કડિયા ગાળની અસર હેઠળ કહેવાયે

"જોયું મોટી નોટો મેળે પાડિયે"——

એ અવાજ ઘણાના કાનમાં પડ્યો. ઓચિંતો અવાજ સાંભળી અને કુતૂહલના વિકલ્પ કરતાં લાખ ચૂકી ગયાં અને પડ્યાં! કુતૂહલવૃત્તિનું મનુષ્ય સ્વભાવ કેવું છે — તેના પરિણામે અને કરતાં, અને અવિચારમાં મોટી આફત વહોરી લે. વિચારે અને ~~તે ઉતાવળે~~ તેવું કરતાં નહ અને ઉતાવળે સાંકળ બહાર દૃષ્ટિ કરી પણ ઉપયોગી.

આ પ્રસંગે પ્રત્યેક પ્રાણે મનમાં તેવો વાર કરી અને પ્રત્યેક પ્રાણીની સાથે તેના મન અને વિચારોના અવસ્થાનો પલટો કંઈ કંઈ વિચારો તેને અનુભવવા લાગ્યા, કંઈ કંઈ અભિલાષો તેનું કંઈક ઘડવા લાગ્યા, અને કંઈ કંઈ અભિલાષોને તેને દબાવી, કંઈ કંઈ સ્વપ્નોને તેને બનાવ્યા, કંઈ કંઈ વિચિત્ર પ્રકારનો વિકલ્પ તેને થયો, કંઈ કંઈ લાલચોનાં તેણે સેવ્યાં, અને કંઈ કંઈ સત્ય-સ્વપ્ન તેની દૃષ્ટિ આગળ નાચવા લાગ્યાં. બુદ્ધિ અવાક બુદ્ધિને મનની મનમાં પાછા અને કંઈ પોતાના સર્વ વ્યાપારને તેમાં તેણે કેવા દેવ પુંઘરો જ્યારે ઝાંઝરી ઝાંઝરી ગઈ. લોક વિકારના નાશને એકદંડે કુર્બાન દ્વારા કરનારાના પરોવરને નવિનાંયે કુમારી પાસે કરાવું. પુષ્પોને પગલે ~~[illegible]~~ સાંભળ્યા ~~[illegible]~~ અવાજ કુતૂહલરસ અજુનો ચહુલો વિકલ્પોને ઉભી રહ્યો ત્યાં દૃષ્ટિ આગળ. વિચિત્ર કરી દેવ પ્રસન્નમૂર્તિ આવ્યા વિચારમાં અભિલાષો વધારે વધારે રહે: તેમ પરિણામ

~~[illegible]~~

[illegible] કુમુદસુંદરીએ [illegible] • [illegible] કરી [illegible] [illegible] [illegible]

પાસે કેટલી આસ્થાના પૂરાવે બધે ઉભરાઇ જાય છે — ફૂલાઇ જાય — [illegible] દીન [illegible] અને રસ્તા સાથેના સંકુચન મલિન થઇ જાય [illegible] અસ્થિર — અસિ-વાર્ય-વેરાગી [illegible] પોચાળ હોય તેમ લાગે; વાયુના પ્રકારના [illegible] ના પ્રકારથી, રસ્તાને બદલે ગળા કરતી કુટુંબના (કુળના વેલા) [illegible] દબાઇ જઇ કે અધિકાર કુંવારા નાંખે; તેમ કુટુંબકુટુંબની [illegible] પરસ્પરાગત કેવા તેવે [illegible] તેવું આવું દાસર [illegible] પછી પછી [illegible] — ઉપરના-લાગું-ઇચ્છાના અને પોતે લોભ વડે કોઇ ચક્રે દોરીકુળનું અંતર [illegible] રહેતું [illegible] રહેતું ન પામીને [illegible] ઉપર કુરચલિકાઓ પડી અને કૂરકા લાગી — અર્થાત્ [illegible] મરણપ્રસંગે ધન ચેડાના દીધે હોય અને [illegible] પાસે પરિણામાદિક [illegible] નિરસ્કાર કરી કૂરકી ન લેવે! [illegible] દર્શિને [illegible] નિરસ્કાર કરી કૂરકી ન [illegible] [illegible] મલિનતાના નાશના [illegible] નિર્મલેશ્વર મરણના લાગે [illegible] પરિ-પંક્તિ પડી હોય, અંતરે મરણ રહેલા [illegible] કુળનાગૂળના કૂટાર પડ્યા [illegible] બહાર દેખાય [illegible] [illegible] પોતાના પાસે [illegible] હોય, તેમ [illegible] [illegible] લાગી ગઇ અને મલિન [illegible] [illegible] દૂર રાખવાની [illegible] [illegible] કરી કૂરેના અર્થાત્ [illegible] પરિણામ [illegible] [illegible] [illegible]

પોતાની પાસે [illegible] પરમાત્માની પરાણે સેવા કરે તો કાંઈ કરવું પડતું નથી
હોય તેમ તેને લાગે છે — અનુભવ તો અનુભવ [illegible] પોતાની
[illegible] પ્રયત્ન કરતો [illegible] પોતાની પોતાની તરફ
[illegible] કરવું કરતો — અનુભવ — [illegible] પોતાના પ્રયત્નથી
દેહદશે પડતા પહેલાં [illegible] દોડી જાય છે-દેહિક વિષયમાં
[illegible] દેહદશે પહોંચતાં પૂરી સંભાળી લિધેલા પરમાત્મા કરતાં હતાં:
— તે જાણે કે — [illegible] તમારા પોતપોતાના સંકલ્પે પણ અનુભવના
[illegible] તત્ત્વ-તત્ત્વ તમારાંનું પોતપોતાના અનુભવથી તમારાંના તમારાંના
પોતાના પોતાને પાસે દેખાય તમારું ન હોય! — તમારા પોતાના [illegible] તમારા-
પોતા તારાપર [illegible] પાસે પરમાના [illegible] [illegible]
તમારાં જાય પણ પરિણામના તમારાં રહેલાં પોતપોતાના [illegible] [illegible]
પોતાને — તરફડિયાં [illegible] [illegible] પ્રયત્ન છોડી — [illegible]
જવાની પોતાની પર તમારા [illegible] પણ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] દેખાતાં પાસે પરમાં [illegible]
ન હોય! જીવ વડે [illegible] તારે રહેલા [illegible] તો કાંઈ [illegible]
ન હોય તેવો વિકલ્પ કરતો હોય, અહીં તમારાં [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] પરમાના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
પાસે, તેવો માર્ગ પકડતો હોય, પોતાનાથી પણ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] રૂપે બોલી રહ્યું. [illegible] કુમકુમકુંકુમ [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] "કૃષ્ણા" [illegible] [illegible]
પર ખાસ મૂકતી હતી:

કૃષ્ણા, [illegible] [illegible]

"કૃષ્ણા, [illegible] [illegible]

"કૃષ્ણા, [illegible] [illegible]

"કૃષ્ણા, [illegible] [illegible]....."

"કૃષ્ણા" શબ્દપર ખાસ મૂકતાં મૂકતાં [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

૫૪૨

[illegible] મારું મારું ઘણા [illegible] વિચારો-
તે સમાન સારું, [illegible] તે ઘણા [illegible] વિચાર કરું,
પોતાના [illegible] ઘરના [illegible] સ્વાગતું, પરિણામ ત્યાં સમજવા-
માટે ઉતારું, [illegible] લોક ત્યાં [illegible] સમા
માનું, [illegible] સ્થિર કર્યા — [illegible] સંસાર કર્યા —
[illegible] દેખાય આવતા [illegible] કરતું, [illegible],
[illegible] [illegible] હોય, અને [illegible] [illegible]
[illegible] વિચારોના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]

કુમારસુંદરી આગળ દૂર ઉપાડવા લાગી. દૂરના ઝાડની-
પાછળ મોટું ઉપાડી ગોળ લોખંડ હતું. પેલી પાછળ મોટું
કૂબાડુવિદ્યાને ઉપાડી હતી — ચાલી ન હતી; અને તેનું મન
હતું કુમારસુંદરીના અવાજોને અને મનુષ્ય બાજુ. કુમારસુંદરી!
તું મોટું કેમ ઉપાડતી નથી? બહુ ભારણ લાગતું પરી છાં
કેમ ઉઠતી નથી? ~~[illegible]~~ આવી ગઈ ~~[illegible]~~ મૂક
પાછળ છાં ~~[illegible]~~ — અરે — તું કેમ ઉભી રહી છે! આગ
કેવળ પાછળ તું ઉભી રહે છે? શું તને નિદ્રા નથી આવતી?
રાત્રિના બાર વાગી ગયા છે. શું તને કોઈ ગરબડ છે!
કોઈનું તો કોઈ નથી. વેપારીના બારીમાંથી આવતા પવનને
લીધે ~~[illegible]~~ વેપારીના કુંવરના હોવા છે કુમારસુંદરી ~~[illegible]~~ ની
છાયા ~~[illegible]~~ ઉપાડવાની બારી ઉપરના પડી હતી. ~~[illegible]~~
કુમારસુંદરી ~~[illegible]~~ હતી પણ તેની છાયા હોવાથી [illegible] અનુભવી
[illegible] [illegible] [illegible]
હલાવી હતી. જે ~~[illegible]~~ કુંવર કુમારસુંદરી કરતાં મોટું હતું. ~~[illegible]~~
છાયા મોટુંભારણ હતી અને તેમણે કુંવરને "આ તા" કરતા હોય
એમ લાગતા હતી.

કુમારસુંદરી શું તું ઝગડો છે? શું તારી વિશ્રુતિનું ભાન
ભૂલી? શું ~~[illegible]~~ ભારતના નગરમાં મુક્ત કેવી — ઝગડાના પ્રમાણપત્રમાં
મેળવીને — મૂર્ખ વારો આવ્યો એટલે તારી વિશ્રુતિ ગઈ? શું તારી
વિશ્રુતિનો ~~[illegible]~~ અવગણી પ્રસંગોના નૂતનતાને લીધે આ કુંવર હતો?
અરે! શું ઈશ્વર વિશ્રુતિનો મહાત્મ્ય ~~[illegible]~~ નથી કેવી પડતો — શું

તે [illegible] લાલા તેની કેટલુ સુંદર દૃશ્યવાળી અવસ્થાને
મહાનરકમાં પડતા જોઈને દુઃખ દૂરીને અને તેને તારવાં લક્ષ-
સાધનો લઈ ધરે છે.

કુમાર ઉપર પોતાનો છાયા પડેલી જોવા મહા-
રાંધે અંતરાય નિવડી. આ લોકુ અને પરલોકનો વિરક્ત થઈ,
વનવાસે જવા ગયો, મહાને દયા ઉઠી, વિશુદ્ધિને
મૂકી પકડી, અને દૃઢપણે રહું વેચી, આગળું દૂર ઉઘાડવાનું
માટેજ ઉપાય વિચારવા લાગ્યો લક્ષ્ય ધરવાં!
લોકમાં જય આવ્યો તેની માટે સંભળાં પણ જય આવ્યો:
પોતાની
[illegible] દોલતું સંગર [illegible] પાસવારમાં ગયો કુશિષ
પુત્રીને ઉગારવા મૂલ્યવાનરીનો કેટલુ વરસાદ આવતા છાયાદૂર
[illegible] રત્નાગારીમાંથી અધિકાંશ આવ્યો લક્ષ તેમ દૂરવાળ
[illegible] મા તેવડી છાયા પોતાની માન તેની લાગી અને તેમ પોતાના
લક્ષને દૂરાને અસ્થાન
લક્ષને ઓળખ તેવો છાયા-દૃશ્ય આગળ ધપ્યો. કુમારવરી
[illegible] નગરી અને ચોકુટ લક્ષ પાસે [illegible] પોતાને તેવી કેળી.
[illegible] મૂલ્યેન્દ્ર [illegible] અધિકાંશ તેમ તેને પણ
છાયાને પણ કુટી નગરુલ [illegible] સંતોષ તેવી, દીનતા વાળી, લક્ષ
તેડી, [illegible] મારવા વધવા લાગી. [illegible] તેવા જય આવ્યો અને
[illegible]
દુર્બોધનના [illegible] મહા- [illegible] સમાંથી અરોહણ કરેલી દૂરવરીનું રક્ષણ કરવા
દુઃખારિકાને દૂરવણ આવ્યા તે [illegible] અર્થે કરેલ પણ પોતાને રક્ષ
[illegible] અધિકાંશ તેમ પાંચાલને [illegible] લક્ષ દેવો હતો તેમાંથી

"મારી વિદુષિ તે મળશે!"

"બેટા વિદુષિ! કયા તું મારી - જુઓ! જુઓ! તું રહી." "ઓ મારી માવડી! અહીંયા પણ

[illegible] ઘરમાં અને ઘરમાં કોઈ પવિત્ર [illegible] ઉઠું લાગતું. મુખમાં પવિત્ર

[illegible] મારી [illegible] તો [illegible] અને મુખ [illegible] મારી [illegible]

"મળાકરજે બાકી! ઓ ધીરે! મારું મળાકરજે બાકી! (મુખ)

"સાકુલ પોતા કુટિરમાં, કુલગુરુ લાગ્યા મારી બાકી!

"તરીકા ઉઠીને ઉભા રહ્યા, મારું ચોર લાગતો બાકી. ધીરેથી.

"કુટિમેલી બાજુ મૂકવા — સ્વામી, કો કારણ છે આવી?"

"— પુંડરાની પુંડરાની! નથી શેંગ લાગ્યો એ વાત?" ધીરેથી

"આજ મારી દાસીએ મહાકુંભ પકડ્યું, મારો તરીકા લાગુ રોવાયે;

"ગોવિંદ કુંડે — 'લાવો ગ્રહકરે, મને પછી મૂકવાનો એ વાત!' ધીરેથી

ગાકુ મૂકવો મારે, મારું રહે પડતી રાત;

"ઉરમેંગાયાયે સ્વામી સંદેશવાર, કુંડ પરિયે વિરહવા મારી!!

"ધીરે મારું મળાકરજે બાકી -

"ધીરો મારું મળાકરજે બાકી!

"હા! — ધીરો - "ધીરો - ધીરો - તું મારું મળાકરજે બાકી!" — ઓ

મારું!" દેવી કુંડિયો, [illegible] ઉઠું લાગે, [illegible] કુંડિયા

[illegible], [illegible] લાગે, [illegible] મારું [illegible] કુંડિયા મધુર કેવી,

[illegible] પરિણામ [illegible] [illegible] મારું, [illegible] [illegible] લાગ્યા, [illegible]

[illegible] ઉભા રહ્યા, "કુંડ પરિયે વિરહવા મારી" કુંડેગા કુંડેગા

[illegible] — [illegible] કુંડ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] લાગે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] "મળાકરજે" એ [illegible] [illegible] છે.

[illegible] ચિંતાનું [illegible] ઘણી [illegible] ગામ [illegible] ગામ [illegible] ઘણા-
માનું [illegible] રહી, [illegible] પોતાની [illegible] ઠંડુ [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ઉદ્ગારનો ઉત્તર કેવળ આંખો તેમાં [illegible] મળ્યો. રોજ — સાંજનો પડકો ઢંકાતો — સાંજના પવિત્ર દૂરતે વહી રહી અને દૂરે. અનંત ખેત પાસું. કેટલો પણ વરાડ પગમાં મારેલી પકડાઈ અને દૃષ્ટિ તે ઉપર પડી. [illegible] સાંજ-સમયની લોક લોચન લોપ રહ્યું. [illegible] મારેલાના ત્યાં આવ્યા બેઠું કેમ — તેના નાદ અને કુંવરના માથા. એ નારના વૃત્તાંત [illegible] — મૃત્યુનાર — શરીરમાં આવવા લાગ્યો અને [illegible] પવિત્રના રહેવા [illegible] ગાયેલા કુટિરો, જેઓ [illegible] હોય તેમ, મારેલીના નાદ [illegible] ઉપરથી [illegible] પડતાં નરવા લાગ્યાં — વિવિધ શબ્દ પોકારવા લાગી:

"કેમ [illegible] વસ્તુઓ તે [illegible] પડી રહી રહી..."

"પડવા માંડેલી પડી પાછી!..... .....

× × × × × × ×

"મૃત્યુ કેમ નહીં તેનો [illegible] વિવિધતા ન વિવેકો!

"મૃત્યુ કેમ નહિ તેનો [illegible] વિવિધતા ન વિવેકો!

..... વિવિધતા ન વિવેકો"....

છેલ્લી કુટીરે વિચારતે લગાડ્યા તે કુમુદસુંદરી ઘણી હોય તેમ પછી "હાય! હાય!" કરતાં તેના શેષ બોલી તે [illegible] પાછી દૂરી ગઈ, મારેલીને બોલી હોય તેમ મોં વિકાસી, દૂરતે [illegible] હોય તેમ [illegible] છાતીપર [illegible] તે હાથ મૂક્યા.

"મેં શું કર્યું — કું શું કરવા લાગી હતી? પવિત્ર સુરત-"અરેરે, આજ પવિત્ર મારીને [illegible] — [illegible]
"મૃત્યુનો [illegible] તેં કર્યો તે કેવળ [illegible] ન કહું છે!"

"હે ઈશ્વર — આપણા દેશે પણ કોઈ પવિત્ર સમજે!

"અમોલક તું પણ કેમ નથી દેતો —

"નિર્મળ રૂડે મન-મંદિરે!

"કુંકિત મનાં કિલ્લિત નાદે

"જે માર્ગે, મન-મંદિરે!" — નાનાલાલ

પવિત્રતાના વિચાર ફુલસુંદરીના ચિત્તમાં ઉભરાવા લાગ્યા એટલે તેણે ઉતાવળે પોતાના ઓરડામાં જઈ બારણાં બંધ કર્યાં. તે પછી ચુપચાપ બેસી રહી તે પ્રસંગે જોયા કરતી હતી. પોતાનાં નાનાં બાળકો તેણે તેમાં નિર્મળ ચિત્તે જોયાં, પૂર્વની નિર્મળ સ્થિતિનું સ્મરણ થઈ આવ્યું, ઘણા સમય સુધી, ઘણાં મુખ. પછી તેણે આંખો ઉઘાડી અને રાત્રિના સમયે તેણે વિચાર કર્યો કે, પવિત્રતાના મારે બાળકો તે કુલ સમયે ઘણાં નાનાં હોવાથી, પડોશ સિવાય વિચારવાનું પડ્યું. પોતાના મન ઉપર જોઈ કેવા તેણે કારણ વિચાર્યું, પોતે કેટલી મૂર્ખતાભરી કુલ્યા ઈશ્વર પ્રત્યે ઉગારી તે બાળ મનાં રમણમાં કરી, ફુલસુંદરી, મોં લાલચોળ થઈ ગયાં, અને મૂર્ખતાભરેલાં પવિત્ર રૂપ મન સમજાવા લાગી. "મૂર્ખતાભરેલાં કરતાં મૂર્ખ ગણી" વિચારી સાંભળતાં પોતાનું મન ઠેકાણે કર્યું કે ઉપર પણ નિર્દોષ મુખમાં ઉંડાણના વિશુદ્ધિ-રસોના સંસાર સંચાર તેણના સાક્ષાત્કાર સંભવ્યા ઉપર પ્રીતિ કરવા લાગી. રમણિયમાં રમણિયતા, પવિત્રતા પ્રગટાવી તેણે પોતાની પોતાની મનની તે મહાસાગર બાળકું લાગતું, અને

તેની સંગાતિનું [illegible] પોતે [illegible] [illegible]
પગલાં પરથી તેની [illegible] પરિચિત સંભારી લોલ કરે :
"અરે મારી [illegible] આ [illegible] તને [illegible]!" કહેતાં [illegible]
આવ્યો. [illegible] કુમારે [illegible] [illegible] [illegible] પરિ-
ચિત [illegible] [illegible] [illegible]

"મને તો આજ લિયે તે કુલે કુલે. કલ્યાણમાંથી આવ્યા
"દેખાયો કુળો કું રાખેલ છે. પણ લાલી માતા ઘણે
"કુંમારે — લાલી માતે મૂલાકો નાં — ચેતુલ, પરદેશાં,
"પરદેશાં, ઈશ્વરે ચોપે તોડી તોડી પણ માતે મૂલાકો નહીં
"માતું કુંકું વિચારીકે નહીં. હવે અમારું કુંકું માનું — અમારું
"તે લાલાર દેખાં છે — કું મને લાલો ઈશ્વર જાણનાર છો.
"મને કુંકું — મને કુંણ? — કુણાલાલી ઈશ્વર — મને તો મારા
"મારાંના દાસ — મા પોરકે પેતે પોર મોંચિયે લિયે. કું કોઈ
"અમારી કોર — મને શિખાવણ દેવી કું કુરાન પડે? પણ
"માતું કેંકું કુંકું નકે કરું — અમારાકે કુંકાવાળ જાણે છે.
"કુર — કુર — તે તો કુ જાણે. પણ કું તો કુંકું છું. હવે કું
"મોટી કેવ. ~~તો પણ લાલી કોરકે~~ તો, લોકા તો, તારું
"લાલી મરણ પ્રમાણે કરજો — પણ મારું મારું મારું માતું
"કુંકું માનજો હો! ~~તો~~ તો કુંકુંકુંક વાલાલો, તારું કુંકો
"પણ કુંકું કુંકું નહીં કરે. મારે લોકા તો કું કુંકો.
"કુંકું છું? — મોરું માતું કુંકું મરણ રાખજો!" મરણ દીનાનાથે
~~[illegible]~~ બોલતી બોલતી ~~[illegible]~~ કુણાકુંકુંકી કુંકુંકું માતા
લીકુંકિયે મોકલી. ~~[illegible]~~ પોતાને મનો દાખે મૂકી પાણા ઉભી
રોકે તેમ બાકું મને માતા દાખે કુંકુંકુંકા પોતાનો દાખે ઉભા ॥
પોતાના મને મૂકયો મને ~~[illegible]~~ પાકું તોડું. પાકું કુંકુંકે તો
"~~[illegible]~~ કુંકુંકુંક, તોડીકોક, ~~[illegible]~~ કોઈ નહીં દોક તો પણ ઈશ્વર મોટો
કુંકે હો! મરણ રાખજો, કું તો મોટો બાપકું, પણ મારો તે

[illegible] ગયો. [illegible]
[illegible] — [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] — [illegible]
[illegible] [illegible] — [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [

[illegible]

"[illegible]

"[illegible]

"[illegible]

"[illegible]

"[illegible]

"[illegible]

"તું તો મને [illegible] રે આજ માળવા કાજે, મન!
"તે તું [illegible] રે [illegible] તું [illegible] —
"[illegible]!"
"વાલા મારી માયડા! ?
"દીધો તે લિખિત મોકલે રે [illegible]! તું [illegible] તે [illegible] —
"તું [illegible] રે [illegible] રે [illegible] આજ [illegible]!
"[illegible]!" ?.

"મો મા! મો [illegible]!" [illegible] [illegible] [illegible]

શેલિયાની નિરંકુશતા. કુદરતનું ચોક્કસ નાનું છે કુદરતમાંના કોઈને
પોતાનાં નિરંકુશતા. તડકાનાં પંખીઓને અને પશુઓનાં
સંસ્કૃતિની માનવસંસ્કારોને પરિચિત હોય છે અને તેની સંસ્કૃતિ
સુલભ છે. પોતાનાં નિયમની સંસ્કૃતિ દુર્લભ છે અને સંસ્કૃતિ
અનુકરણમાં અસ્વાભાવિક હોય તેથી તે શેલિયાં તરફ પાછો તે તો
પરિચિત મુકે અને ઈશ્વરસમાજની પરિસ્થિતિ છે. ૬ આ તરફ
પાછો તે કુદરત સંગ્રહ વિચારે વાતું કરી. કુદરતનું માનવ આવ
કુદરતસંગ્રહિત પરિચિત રહેતાં હોય છે — સંગ્રહ તરફ તે પ્રગતિ
મહત્વાકાંક્ષા જ છે! સંગ્રહ સાથે કુદરત તરફ પાછો તે તો વિકાસ જ,
પ્રગતિ તરફ પાછો [illegible] કુદરતના પાસ રહેવાય પડે, અને [illegible]
ઉપરાંત [illegible] તરફ પાછાં પડવું પડે અને તેને કુદરતમાં પડનારાનો તરફ
તરફ [illegible] કરી કહો. આવા સંગ્રહના અપરિચિત માનવ! આવા સોક્રેટીસ
પાસેથી પડેલાં પદાર્થોમાં અને [illegible] સાથે મુકે મનોવા પાસેથી [illegible]
તેમણે [illegible] તે ઉપરાંત તે સોક્રેટીસ નિર્બળતાનો વિચાર તરફનો
તેણે [illegible] દુઃખદ વાતનો વિચાર કરી તે સોક્રેટીસ માન આપતો
— તેનો મૂલ કરતો. માણસની નિર્બળતાનો અંત નથી — તમારી નિર્બળતા
[illegible] કુમાર ઉપાડી પડી નથી તે [illegible] — [illegible] [illegible]
વખાણ સોક્રેટીસે તોડી તરફનું સ્વાગત કરતો — અને [illegible]
તને પણ [illegible] તેનું જ વાત આપે સોક્રેટીસ પ્રશંસા કરતો. નિર્બળતા
ઉપર અનુકંપા ઉપજે અને [illegible] તોડી અનુકરણ [illegible] પણ
સ્થિતિ અનુભવ અને ઉદાર કોમળ પરિચિતનાં વિના કુદરતિ છે.

કિનારાનાં નિર્બળ નિર્બળતી પણ અને પરિચિત રહી શેલિયાં વાતું
કુમારાવસ્થાનાં સુંદર અને શેલિયાની પરિચિતનાં [illegible] ના મૂલ્યવાનકિંમતે! તમારી
તેણે કેવુંક્યાં પણ સ્થિતિ રાખવી અને તેનાં સંસ્કૃતિમાં કરવું. ——

આત્મારૂપીકા પ્રેમ કરવા કે પરમાત્મા રૂપી કરે. પોતાની બાજુ
[illegible] અને પોતાના કલ્યાણ કરિ [illegible] પ્રત્યેક ઉપદેશ [illegible]
પોતાની [illegible] [illegible] [illegible] મોટા સાધારણ કારણોને
એ વિશેષતાનું સાહિત્ય સાધવે તેવું આ છે.

[illegible] અનુયાયીઓ રૂપી બની, દુઃખ-સુખમાં
સાથનું સાથ કરી, [illegible] સત્યનું સમાધિમાં દર્શન કરી,
વિશેષતા [illegible] — [illegible] બાળકો પુત્ર ઉપર નજર
તેવા સાધવા લાગ્યું, તેનું વિકાસ [illegible] આકર્ષક તેનું વિકાસનું
કેવું અને [illegible] પૂર્વિમાં અનુભવીનું જોઈને આકર્ષણ
વિકાસ બની [illegible] વિકૃતિ અનુકૂલ કિમાર્ગ, અને [illegible]
મન વિકાસ શોધ નહી તેવી [illegible] સંકલ્પોના ઉપર, [illegible]
કેવું. [illegible] પોતાને પ્રમાણે વિકાસ પામી [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] સમાધિ વધિક વિકાસ [illegible]
સમાધિયુક્તાર વિકાસ તેવું [illegible] સુખ દુઃખમાં સમ-
રૂપે રહેવા [illegible] [illegible] આકર્ષણ [illegible] લાગ્યું. દુઃખમાં
સત્યના ઉદ્ગમ કરવા [illegible]-સાધિની સાધવ [illegible] [illegible]
[illegible] તેને [illegible] સાધિનું પ્રેમ નહ કેવું અને [illegible] વિકાસ પામવા
[illegible] તેમ [illegible] સાધનાનું પ્રેમ સર્વવિકાસિત કરવા. [illegible]
વિકાસનું પ્રેમ તેવ [illegible] લાગ્યું.

~~So [illegible] to heaven [illegible] saintly charity~~
~~That, when a soul is found sinlessly so,~~
~~A thousand [illegible] angels lackey her,~~

૧. [illegible] [illegible], [illegible]. ૨

Driving far off each thing of sin and guilt,
And, o'er the dream of troublesome unrest,
Tell her of things that no gross ear can hear;
Till oft converse with heavenly habitants
Begin to cast a beam on the outward shape,
The unpolluted temple of the mind,
And turns it by degrees to the soul's essence,
Till all be made immortal.

(Milton's Comus)

મન-સાગરમાં પરિસરવાળો ફીણ ઉઠ્યો. ફીણ
સંધિકાર બની પાસો. મન-તિમિરમાં સ્વપ્ન ઉઠે નાશે. કુટુંબ
કુટુંબ ઉઠી ગયો ત્યારે ત્યાં દેવ કુટુંબ ના વિચારના બાળ-
કુમારો વિચાર કરે. પછી પરસ્પરમાંથી નાના નાના રજકણો:
"સૂરજમંડળના ગાઢે પડાવે તે ગોળે બની જો આવ બાળકે
"પ્રિયે. ઈશ્વર, તેણે જો પવિત્ર યુગલને પ્રાણ બાદ દેવતાનાં સંગીત
"અવર્ણિત ન કલ્પી— મને પ્રાણ • સોનેરી પ્રાણ પરિમાં
"રમણીય રહસ્ય. સોનાનો પરિ મને ઘાટ ના-પડ્યો છે."

"પછી આ સૂરજમંડળની સંગુ મોટા કરવાનું પ્રાણ
"દેખાતાં છે. ગુલાબી અને ભૂરા પોતાના ઉષિત અવાજોનાં રહે
"— દેખાયાં કરે — ~~મને મોટ~~ સોનેરું ના કું ગમતાં નથી?
"સોનેરું કુદી કરવા સોના પાંખે બાકું જો સોનેરું મારું? — ના.
"પછી પિતા અને પિતાની સોનાની કુટાઈ રહ્યા પિતર પ્રાણી દેખિતાં
"અને જો રહ્યાં સોનું સંધ્યાનું સંગુકાં પડતું કું ભાગી રહું જો પછી

"ઉચિત મારું? — [illegible] ના."

"એની પાસે તમારાં સિક્રેટ્સ નથી મારું? — હા.

"મારાં એ વિચાર નહીં કરું એનાં એ વિચાર નહીં."

"ત્યારે ના મારું."

"પણ [illegible] આવે છે તે પહેલાં કંઈક કામ કરી

[illegible]? પછી કંઈ ઉપાય કરશે? — કંઈ પણ ઉપાય હોય

"તો તે તમારાથી દબાઈ જાય છે — સમાન કેમ નહીં. મારાવિના

"[illegible] કરેલાં એ ઉપાય નહીં."

"તારાથી? આટલું મારાથી કરાવાનો હોય છે. [illegible]"

"સિક્રેટ્સ કંઈ બહાર નહીં. [illegible]

"ઉચિત છે — મારામાં મારાપણું હશે તો વિચારનો માર નહીં

"[illegible] પણ [illegible] થશે. [illegible]? — [illegible]

"મારાથી મહાન [illegible]."

"[illegible] મારાથી કરાવું છે — પણ [illegible]

"ના, હવે મારે સિક્રેટ્સ ઉચિત છે. મારી [illegible],

"[illegible] — [illegible] [illegible] એ મારું

"[illegible] કરવાં છે. હું [illegible] કરું છું. [illegible]!

"એ મારું કામ નહીં. મારે [illegible] [illegible] છે. હું [illegible]? [illegible]

"[illegible]? [illegible] સિક્રેટ્સ [illegible] [illegible]

"[illegible] છે? [illegible] — [illegible] [illegible]! — [illegible]

"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

"સંગા! હોળી આવ્યું તી રે, સંગા, હોળી આવ્યું રે,
"મૂકીને હાલે તુજ મુજ મુખ મરકાવી પર, સંગા, હોળી આવ્યું—
"સંગા નાગરજી! ૧
"મદન દેવતાના મણિમંદિરમાંહે ફૂલડાંનું રૂડું ઉદિત વાયું,
"પથિક વાયું તેણે ફૂલડાં વગાડે આવ્યાં રાગ;
"સંગા નાગરજી! ૨
"તેણે મધુ પીધે પીધે માધવીના વિરહ થકી નવરાવ્યું રે;
"પંચમ કોકિલ બોલે, મારું ચોલ ચલાવ્યું!—સંગા૩
"ચોલ તેણે મુજ, મા, મુજ મુખમાં આણે સંતુ રાખ્યું રે—
"દક્ષિણ પ્રિય સંતુ ન પાણે લોપે તે મોહ નવાયે—સંગા૪
"પ્રિયે સંતુને દક્ષિણ ગયે તે કુંકે ન લોપે કોયાયે રે,
"તેણે સંતુને લોપે છબાયો કુમાર કુંતી લાયે; —સંગા૫
"ન ગાળી લોપિ, ન ગાળી કોપિ, મધ્યરાત્રિએ ચાલ્યે.
"પથિક કુંતી કુંતાના ઉર ચલાવે મુખાયરી બાલ્યા—સંગા૬
"રાજેન્દ્રની મારાણે બાવરાયાં, લોકે મુજ ઘર-બાળ્યે
"બુધ્ધિ કેવ ગાન ઉરે ન પેખે—તે પરણે દેખિયું—સંગા૭
"સુખદુઃખના તે પતિ પરાણ કેવાં તું સંતુલ સંતુ રે
"છાલી કરેલા ચારે તે, મા, ભાગવતે મુજ રહે;—સંગા૮
"મુજ ચોરે માંહે, મા, રાખે તિણ મુખીની લાજ રે;
"પર કેવાના પ્રિયતે છોડવાનો મન મુજ રૂડો તિણમ—સંગા૯
"પ્રિયા કુંતી રે કુંતી ~~નાગાંબા~~! મારે મન મુજ માનવે!
"મારિયે મા પેખું તેણે, મા, કુંતાડ વ્યાપ્ત વ્યાપે—સંગા૧૦
ગાઇ રહી — પંચાલ પંચમાં પેન પડ્યાં રાખ્યાં
ગાયિકાના ગાયકો સાંભળી, બોલી કુંતાડ ચાલે બોલી:
"હે સંગા! ~~[illegible]~~ મુખવૃંદે ગાયનાનાં— હું કુંતાડ્યાં
"હું ~~[illegible]~~ પાનડ્યાં— [illegible]

"હે રાજા! પુરાણ વાત સાંભળું રહ્યું છે. તેણે કહ્યું:
"કે ઉજ્જયિની જે તે વાત સમાપ્ત થઈ છે. વાત પ્રગટ તો
"દેખાય છે – રહ્યાં છે – રમાડે છે. સૂર્ય તો ઉગતા ઉગે છે
"સમુદ્ર અંકુશની મર્યાદાને તો સંભારતો નથી
"ઉદય છે! રાજા! સરસ્વતી અને લક્ષ્મી, ~~અને~~ વિદ્યા અને
"કુલિકુ – એ બધું વાત રૂપ છે!"

"રાજા! હું વાત જુઓ છું – વાત સમાપ્ત થઈ
"મારામાં સ્થૂળ અને ગયો છે. સરસ્વતીચંદ્ર, વળી મહા-
"રાજકુમાર ~~[illegible]~~ કે ઉજ્જયિની તો ~~[illegible]~~ મારી ~~[illegible]~~
"મારામાં છે. મહા ~~[illegible]~~ મારી વાતોમાં રહી જાય તો તેણે
"મરણાન્ત કરવો એ મારું કામ છે". ~~[illegible]~~
"~~[illegible]~~ "સરસ્વતીચંદ્ર! અમારા મનમાં મારું કેવું થયું!
"અંધકાર પૂર્વસ્થિતિને ઉચિત અમારી સાંભળવાની ઇચ્છા થઈ!
"~~[illegible]~~ હે રુચિ-કુચિ! મારામાં થયો!"

એટલું બોલી મુખમાંથી તોડી અને તે રાજાના
પગમાં લોટવા લાગ્યું તેણે રાજાના પગમાં મૂકીને લોટવા લાગ્યું:-

"પર દેશના રાજા! ~~[illegible]~~
"વાતો અને બોલવાનો લોભ મને ચલિત
"કરે, ~~[illegible]~~ તો ચિત્ત પોતાનો રસ્તો તોડ-ફોડ કરે છે. એ
"ચિત્તપર મને કાંઈ પણ અનુકંપા હોય, એ ચિત્ત વાતે મારું
"બાકી છે તેને ~~[illegible]~~ મારું વાતું ચિત્ત રજ પણ બગડે હોય

"તો મારા પિતાની ઉંમરનો વૃદ્ધ હતો તે મારે
"તેનો ઉપરાંત કાંઈ પણ નોકરીને કેટલો ~~[illegible]~~
"~~[illegible]~~ મારીના પિતા કુટુંબ. ઘણાના દેખીતા નાથ તો તે મારો કાકા!
"પણ ~~[illegible]~~ તું નિરાશાનાં મારાં તે મારો તે તો ઘણાં!"
"~~[illegible]~~ પરાક્રમ કરી બાળક ચાલે ચડ્યું ચાલે ચાલ્યું તો તેને:
"દુઃખ કાંઈ દુઃખ રૂપિયાને માનેલું મારા ઘરનાં.
"અમારાં ઘર રંગીન ઘેરાં અમારાં ~~[illegible]~~ ચોરાઈ
"મુખના ચહેરા તો વર્તુ; વર્તાઈ ન, તો દુઃખ તો મારાં
"પણ ઉંચા મારા મંગળી પરિવાર! ઉ મારાં મારા
"ઘરનાં પર આંખે ઉડ્યું ચાલ્યો; પણ-મારાં ઘેરાયાં
"દુઃખનાં પાંખો ઝોલી, રહ્યા રમતાં ઉ રમતાં!
"~~[illegible]~~ વાંચ માંગી તો, તે રહ્યા મૂર્તિઓના મારાં!
"નિરાધિકાર, ચલાવ્યાં, તે ~~[illegible]~~, ઉંચો ઉ ઉડતો ગયો,
"મૂર્તિઓની મારાં ~~[illegible]~~ ઝરા-ઝાંખું ઝીલો ગયો
"મુખ્યોચલાં ગરો વાગ્યું ગયો, તે ગયો ઉર ગરીબ
"તેમ ક્રોધ પુત્રીઓને મૂકીને — ઉંચાઈને અનુભવો-ઉ
"~~[illegible]~~ ઉડતો પોતાને, ~~[illegible]~~ પણ ઝિંદગી ઝિંદગાનિ ગયો
"રાખ્યું ચોરાયું રહ્યું નાશ તે ગયું! નિરાશ રહીને ગયો
"~~[illegible]~~ પોતાનું મહાન પુત્રીનાં ઘરમાં ગોળાયું હોય તેને ઝોંકાયું
"છે. ~~[illegible]~~ ઉંચાઈ ~~[illegible]~~ પણ દુઃખે ગોળાયાં ઝોંકે ગોળ
"છે. ~~[illegible]~~ દુઃખોને ઝોંકાં ન રહ્યું."

"દુઃખોને દુઃખોને ઉડી રહ્યું - દુઃખના પોતાં ચડીને ચાલો
"— તો દુઃખ ઉંચાં ઘર નહીં કોઈ તે તેના વિના બાકી કોણ નહીં?
"મૂર્ખોના મૂર્ખો — દુઃખ ઉંચાં મારા કારણે ~~[illegible]~~ તે મારા દુઃખોને છે."
"ના. કોણ તે દુઃખ ~~[illegible]~~ ઉંચા ગયા છે?"

કાગળ વાંચી રહી અને લખાણ વાંચ્યું.

"આ પત્ર તું તેમના તેમણે મૂકીને — અને "તારાથી દૂરે તો તેમના ઉપર તારી પત્ની તરીકે "રહીશ, તેમના સાથે બોલીશ નહીં, તેમનાં મુખ "જોઈશ નહીં. તેથી, મારી સાથે ચાલ."

આટલું બોલી સોહન ઉઠી અને [illegible] [illegible] પત્ર-પોટલાં [illegible] [illegible] [illegible]

ગામમાંથી તેને ચાલતી કરી. અમૂલાએ પૂરું
નાંખતા પોતાનો કુમારકુંડલીના અવતાર સમયે પણ
પોતાનાં
સૂર્યના સાક્ષિએ દૂરનું સંગત ન જોઈ કર્યું અને
ઉભય ગુણાવસ્થાના કારણે કુમારપોતાપણે સંકલ્પ
બાંધ્યો. સિદ્ધ ન જ આવે એવાં. તેણે ગામમાંથી
ચાલ્યા કર્યો અને ગાંધર્વલગ્ન એક કારણ કુટાયાં.
લોકો કુટાયાં કુમિત્ર પ્રેમના બાંધેલા હતા અને
ગુણાવસ્થાને અવસરે ઉભયના જોડી. તે પછી બાંધે
રહ્યાં અને એને ગામમાંથી ગુપ્તપણે દીધા પછી
રહ્યાં રહ્યાં પોતે બધું પોતે બાંધેલા બાંધી, બંધ-
ના બાંધેલાં રહ્યાં! કેવી બાંધેલ સિદ્ધાંત બાંધેલા સિદ્ધ-
તે અનુકૂલ બાંધ્યો. કારણ પડતી ત્યારે ઘણાંવર પડી
રહી ગયા અને બધા અનુકૂલે સંગાથે બાંધ્યું.

~~કુમાર~~ ગામમાં કુમારકુંડલિયે કુમાર ઉભાડ્યું તેણે
માટે સિદ્ધ બાંધી બાંધી રહી અને બાંધો અનુકૂલ ઉભાડી.

"આ શું? — કુમારકુંડલી!" આ પ્રશ્ન ગુણાવસ્થાના બં-
ધિકારકુંડલીના ~~કુ~~ આગ બાંધ્યું તે સિદ્ધપૂર્વક કેવો, 'અમારું
બાંધવું' તે બધાંએ, કુમારકુંડલી કેવો, ~~અને~~ કુમારકુંડલીએ
કુંડ કુંડ કુમારકુંડલીના કુમારકુંડલી આગળ કર્યો, પરસ્પરિતો આગળ
કેવો અનુકૂલ બાંધ્યો, સિદ્ધિ કારણાગ — કુંડલી અને
બાંધવા પ્રેમ કુમાર બાંધી, અને સિદ્ધિ કર્યો કે આગળ
ઉભાડ્યો, આંધળાંને સિદ્ધિ કર્યો કે બાંધવાં અનુકૂલ ઉભાડી
રાગ બાંધવાંમાંથી ~~કુ~~ કે કુમારકુંડલી કેવું કુંડલે કુંડલ

તલ્લી રહ્યું, ઉંદર પણ ચાલી ગયો અને દીકરો સાથે
ફેલ થયો.

ઠકુર ઉપાધી કુમુદચંદ્રની અંદર આવ્યા અને
હકીકત પરથી તોડા બોલી. નયનચંદ્રના બોલવાં પર
મુકયો — તેણે મુકતી નયનચંદ્રે કોપ. કુમુદચંદ્રીએ પણ
બચાવ કર્યો — પણ નયનચંદ્રના ઘોળ પરાળ પર રહ્યો.
~~[illegible]~~ સૌના વિરુદ્ધ કુમુદચંદ્રે ઠકુરાણી સાથે મળી
ગયાં બાકી. પછી બચાવ માટે કુમુદચંદ્રી મારવાડ ગયો,
મહેલી પાછી અને ઘણે રહીને મૂળવાળા લખનાર પર
પત્રો બોલવાં બાકી. ઉપરાંત નયનચંદ્રના પ્રયાસે કુમુદ
ચંદ્રે કુમુદચંદ્રીના ચરિત્રને અંગે પર ઘણા ઘણા કુમાવિદ
લખવા આવ્યા.

કુમુદચંદ્રીએ અંદર આવ્યા! સરસ્વતીચંદ્ર બોલ્યો
કે બાબો છે કે તે તોડા પછાડ્યા કોણ દીકરાને
મુકવ નવેલ રમાડ્યા કરું. અને દીકરાને પોતાને અંદર
ઉભાડીને પોતાને પોતે પાછાપણે તોડે કુદીને તે દીકરું
પડું — ત્યાં કુદી અને વિચારી કરું લું — તેણે કેવાં!
~~[illegible]~~ બાળ ઉપર પોતાપણે સ્વયં દેખાતી હતી,
મુકવર બાબાને ન હતી, અને અધિકારિણીનો બાબુ, પર-
પર નાનુ પરદેશમાં, પરદેશમાં, ત્યાં સમાજે તેને પોતાને
પાસે ~~[illegible]~~ ન મળે છે — એ વિચારે ~~[illegible]~~ બાળકા નમ
પડ્યો અને સૂનેકું કુમારુ દીકરો મુખ મુખ ~~[illegible]~~
રોતો રોતો બોલવા બાકી.

[illegible] ગયાં તો કુંવર બાવાજી [illegible] ખૂબ
ખિન્નતાને [illegible] કુંવર કુંવર [illegible] ખસી ગયાં. કુંવર-
બંધુની મુખમુદ્રાએ [illegible] લીધે [illegible] [illegible]
રહી; [illegible] [illegible] [illegible] ન બાલ્યા; [illegible]
[illegible] [illegible] ગયાં; [illegible] [illegible]
[illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]

"[illegible]
"[illegible]!" - ૨

"[illegible],
"[illegible],
"[illegible]
"[illegible]. ૩.
"[illegible]!
"[illegible]
"[illegible]—
"[illegible]. ૪
"[illegible]!
"[illegible]!
"[illegible]!
"[illegible]!
"[illegible]! - ૫
"[illegible]!
"[illegible]!
"[illegible]!
"[illegible]! ૬.
"[illegible]!
"[illegible]!
"[illegible]! ૭
"[illegible]!
"[illegible]!
"[illegible]

"ન મૂકાતું ને મૂકાતે!
"દિલે તેને વિનવતો! ૮
"અરે ઉદાર વાલા રે!
"ન વિચારાતું મારે રે
"અમૂલાતું ને મૂકાતું —
"વિધિનું પણ તેવા લાગે. ૯
"અરે ઉદાર શો વાલા!
"સખા! વાલા! ગરા માર!
"મારા સાથ મંદિરો તે!
"રમાડતો રમા શો તે! ૧૦
"રાજા મંદિરે તુરાયો,
"મારી મંદિરે મૂકે!
"ફૂલ હોતો વિચારો તે!
"રમાડતો રમા શો તે! ૧૧
"ન મારો! ન મારો!
"ન વાલા! ન શો મારા!
"નહીં! — અરે — નહીં કોઈ!
"ન વિધિ મારે કોઈ મારો. ૧૨
"અરે તું માર વાલારે!
"મૂળ સંસાર મારારે!
"વિચારો દેવ ના મારો! ૧૩
"કોઈ ગાર કોઈ કરો.
"અરે તું માર-માર રે!
"તું દુઃખ છે ઉમાર રે
"વિચારા દેવતા, તેને
"મુમાવે દેવો દેવતે! ૧૪
"મૂકી રે દેવો તુને!
"મૂકી રે દેવો તુને!
"વિચારો ના રહો રહુ —
"એક સંસારમાં રહેજે. ૧૫

"હવે ચલો ગઈ ચાલું !

(ચાલે ૪૩૬ મૂકું × ગાન)

"કહો તું મુજ મારા રે!
"દીધો [illegible] દારાને?
"ગલી ના મારાવારી તેં!
"કળી તેં મુજ વાલીને! ૧૬

"કહો તું મુજ મારા રે!
"દીધો [illegible] દારાને?
"કેમે રે મારાવારીને?
"દલી મુજના કુમારી તેં. ૧૮

"હવે શો ઉર મારા રે!
"દઈ ના દેશ દારાને
"[illegible]
"[illegible] ! ૧૯
"દીધાને! દારાને! [illegible]!
"[illegible]! [illegible] ! ૧૯
"હવે, શો મૂરખ, દાર!
"કહો સાથે વહો ધાર!
"મમાળ તેર મારાળ!
"ઘરે [illegible] ? ૧૯

૧૫
૧૦
૧૧
૧૧
૧૩
૧૩
૧૪
૧૫

"નહીં કિંચે – નહીં નાચે
"મારો સાહેબ, સદા રીંચે
"સિરાજોર – સિરાજોર :—
"દેવ મહાદેવ સો સાહ. 26
"રમુરે ચોરો, ન દિમરૂ,
"કુમુદ તો ~~~~ ગરજ ગુલી ચારૂ.
"મરણે મોકલો ચારૂ!
"અંબર સો સાહિ દે મહાદે! 11
"મહાજોરી – કુમારી સો!
"ચલાવે ~~ ચમાર મેં!
"પ્રભા સો કુંડ – મૃગાક્ષ સો કુંડ!
"ઉઠે, સો સોકુલી, તું – તું!" 12

~~~~ કુલિન વંશમાં. કાગળમાં કેસરી કેસરી
ચમકતાં
સોકુ પડકારે પ્રભાકર સાહેબ દેવ સો
પ્રભાકર કેસરી સોકુના સંગ ચમકતાં ગામ દેવ-સો
સોકુ ચમારે ચમારે વંશમાં સદા સો સો કુમુદસુંદરીના મહેલ
કુમારપાલ – મારામાં ચમાર, કુમારો પાસ રહ્યો નહીં,
સો સોકુનો સાહિ કુમારો નહીં ~~~~
સો કુમારીનું શિરજોર ચારૂ. કુલિન પૂરે પૂરી વંશમાં
રહ્યા પછી, પગાર વિચારમાં પડી, દેવસૂતા બની, કુમારીની
સિંહોર ચોરોચોરોકુમાર બાની. "સિરાજોર – સિરાજોર"

"મરણે મોકલો સો સો!"
"દેવ પાસે બની સાહિ કુંડ"
"ઉઠો ચમારકુમારી સો!"
"મારણે ના મર્મ સોકલા!"
~~~~

"ન મૂકાંતું ન મૂકાય!"

"અરે-મારી મારુલા! - ઉઠ!"

"મારુલે મારુલા મારી"—

"મિરાકાર — મિરાકાર! —

"અરે કુંવરી કુંવરી!"

"ન મૂકાતું — ન મૂકાય"

"મિરાકાર — મિરાકાર!"

"નહીં નહીં કુંવરી ઊઠે."

મોત ~~[illegible]~~ શરીરનું મુખ કરી રોકા રોકા ~~[illegible]~~ — પોતે જ્યાં છે તે મૂકી નથી — [illegible] ~~[illegible]~~ સુંદરીની આંખમાં નજર આવી. ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ સરિતાની પડી અને તેમ મૂકી ~~[illegible]~~ પાછી સુંદરી ઉઠી ~~[illegible]~~ ઉભી પડી, ગુલાબ [illegible] પડી ગયો, ~~[illegible]~~ [illegible] આંખો ન [illegible] મિરાકાર પડતો મૂકી મારુલાની સંમુખ ઉભો રહ્યો. — ઉભો રહ્યો!

મુંબાઈ નગરનો ઉત્તરે ઉરા આવેલી ~~[illegible]~~ ઘણી મૂકી. ~~[illegible]~~ દરિયાના અહીં અહીં દૂરનાં મનમુંબઈ. પોતાના ~~[illegible]~~ મારુલાની મિરાકાર અને સરિતાની રીતે, જે રીતે ઘણાં ~~[illegible]~~ મારુલાને મળી ઉઠેલો આવ્યા, અને આવ્યા ઉઠેલી ઘણાં ન ~~[illegible]~~ સંગે દૂરનાંની, જેમાં ઘણાં ઉઠેલો પોતિક અને સંગીતમાં ઉઠેલો, ~~[illegible]~~ મારુલાની અને ઉઠેલો ઉઠેલો ઘણાં ઘણાં મારુલાની પોતાનો નાના સંગીતમાં, ~~[illegible]~~ જે સંગીત મારાના ઘણા સંગીતે અને ~~[illegible]~~ ઉઠેલો

[illegible]

[illegible]

[illegible]

કુંડળ કુંડળનો કુંડળનો, આવો વિચાર મને રાખિને વિવિધ
દુઃખો પણ ઘેરાઈને નિઃશ્વાસ નાખી રહ્યુંને દુઃખદ ઘેરાં
મૂર્છિત થઈ પડેલાને જોઈ, અમારો મને શું કરવું તે
તેને કશું નહીં. વિચાર મને વિદુર પોતે કુંડળી
લાવીને સાંભળવા લાગી ગયો. ~~મને~~
~~કુંડળ~~ અટવાના પાસે અગાઉ નિર્ણયકુંડળના પડે
~~પડી~~ પડી રહેલી કુંડળીના મુખ અગાઉ જોયો. મને
~~સાંભળવાથી~~ ~~મુખ~~ ~~નથી~~ નથી નાશ કરવા જોવાનાં લોક
આકાશવાણીના ~~કુંડળ~~ કુંડળ રીતે કરવી તે વિચારવા લાગી
— વિચારતાં વિચારતાં પોતે વ્યવહારિક લોકોને વિદુર
પોતે છે તે માત્ર સાંભળું પરંતુ તે ~~મને~~ લોકોને ~~મા~~ લોકોના
અપરાધોથી ગણી ~~કે~~ અવગણી ~~આ~~ અવગણી તે બધા
ગણી પણ ~~મૂર્છિત~~ ~~અવગણી~~ ~~કરવા~~ ~~લાગે~~ ગણી
અવગણી ~~દાને~~ ~~મુ~~ ~~મૂર્છિત~~ મુખ ઉપર કરવા ગયો
પણ અટકુંથી મને માત્ર ~~ના~~ ~~ઓ~~ ઓ કુંડળાકાર ~~અને~~
~~મને~~ રોકુંથી રહ્યો. ~~શું~~ ~~હું~~ શું કરું તે ન સુઝ્યું. શું
~~બોલું~~ — મૂર્છા કુંડળ વાળી તેનો ઉપાય ~~પુછીને~~ ન આવી.
પોતાની નિંદામાં કુંડળને ~~બોલાવું~~ બોલાવું પણ શું તેને?
રાખીને અને ઉપાય ~~કરવાનો~~ રહ્યો.
તેને ~~અવગણી~~ ~~પ્રયત્નો~~ આવેલી ~~મુર્છિત~~ જોઈ
મૂર્છિત કુંડળ ~~કુંડળ~~ ~~ના~~ નિઃશ્વાસ ~~કુંડળ~~ કુંડળ બોલ્યા:
"કુંડળકુંડળી! કુંડળકુંડળી! ઉઠો! ઉઠો! આ શું કરો છો?
"અંધકાર ~~જોઈ~~ ~~વિનમ્રતા~~ કુંડળ ~~કરો~~! — ~~કુંડળ~~ ~~આવો~~

"અરે રે. [illegible] કોઈ જાણતો નથી!" પણ
ગુંદરવાડામાં પડી ગઈ ના યુધિષ્ઠિરે વારંવાર કહેવા
લાગ્યો, પણ કોઈ કુંભકર્ણ જાગી નહીં.

રાત્રિ થતી હતી અને તેમ તેમ ચારેય
દીકરા ઉઠવાનાં ઉઠવાનાં મનમાં ક્યાંક આવતા હતા.
ક્યારેક તો કોઈ [illegible] પડખાં ફેરવતાં અને
પણ પોતે અને યુધિષ્ઠિર વિચારતાં જાગતાં રહ્યાં.
યુધિષ્ઠિરે ઉપાય કરવા માંડ્યો અને કુંભકર્ણ [illegible]
[illegible] મુખ નીચે દીધે ઓલી [illegible] ઉંઘવા માંડી-
યાં હતાં. [illegible]

કુંભકર્ણીએ યુધિષ્ઠિર ઉપાય પડી હતી
અને શું કરવું તે ભાવતું હતું. ભણવા મારીને હતી. શિવ-
પાસે આવીને [illegible] પડખાંને [illegible] પણ [illegible]
[illegible] લાગી ચડતી યુધિષ્ઠિર પડી હોય અને [illegible]
[illegible] પણ [illegible] પકડી પકડી તેમાં તેમાં [illegible]
[illegible] મરણ [illegible] — [illegible] [illegible] — [illegible] કુંભકર્ણ
પડી હતી અને તેનું [illegible] પણ [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

મૂ-નગરના રાજાએ અગાઉ કરેલા સંકેત ઠાંકી દિધેલ
~~[illegible]~~ અને તેના તેજથી ચમકતી નજીક રહેલી
વાટલડીની ~~[illegible]~~ પેઠે મારૂતાની ઈચ્છાએ મૂર્છિત
પડેલી ~~[illegible]~~ અને મૂર્છા મારતી ~~[illegible]~~ દેહલતિકા ઉપરના નજરના
ઓઘથી અને મૂર્છાની કુશળ સ્થિતિએ સાથે કરવા બાબ.
મુનિકલ તેવા કુશળ અને મુંઝાયા ~~[illegible]~~ શિક્ષાનોના અવિર
સંધાતા સંધાતા ભરાઈગયાં ~~[illegible]~~ અને પછાર
મોહનિદ્રાનો ભોગ કરી ~~[illegible]~~ સ્થૂલીભદ્રિ દ્વારા મારેલ
નો મહોત્સવ ઉજવા કરવા લાગ્યાં, પરંતુ કુમારકુશિકા
પેઠે વાસરાના પોકારે ઉપર મૂકતી અને સંભળાતાં
તે બધે વિકાર પોતાના હૃદયને અત્યંતિક ગાળી
નાખતુ બાકી નિદ્રાવાળે કેવી. કરુણાથી ચમકતી કેવી
અને અને સંસ્કારોની પાસે સાંભળતુ કરવા લાગી.
અંતરે મહાત્મા કુમારહુંતી બાકી અને
સૂરત્નચંદ્રના મોઢાના પોતાનું મારું તેજ ચમકતા
~~[illegible]~~ દેવ ચાલી ગયો. ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ ઈશ્વર બાકી કુશળ કારણથી સૂરત્નચંદ્રના હાથે ચાલ્યાં
મારતાના હાથે ~~[illegible]~~ અંદરથી ખુલ્યાં અને તેના
પાછળ પડતા મૂકયા. ~~[illegible]~~ કુમારહુંતી તેના મારું તેજ રહી
ગયા મૂકતાં કારણ કોઈક બાકી રહ્યું — અને સૂરત્નચંદ્ર ઉભો
મારવાના ~~[illegible]~~ તે ~~[illegible]~~ પછી કુમારહુંતી ~~[illegible]~~ ઉભો અને સૂર-
ત્નચંદ્રે ~~[illegible]~~ ગાઢ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~
નિશ્ચયને ~~[illegible]~~. ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~

વાહિદ વાહિદના વાગી. નરેન્દ્ર [illegible] મુનિના [illegible] નરેન્દ્ર
ત્યાં બેસે ઉઠી. કુમારચંદ્રને [illegible] વાગી
કોલાહલ શિમલ આગ. પાછે આવે [illegible] સાથે
ગુપ્ત કુલના રોકારાની નજુર શિખરે કોલાહલ સાંભળી સાંભળી
રાગ લંબાવાની ગાદી હતી અને [illegible] સ્વપ્ન
કુમારાને નાદ [illegible] હતી:

"અરાંડ રૂડો મારી અરાંડ રૂડો ના અરાંડ માણસાણ!
"સિંહ વિના મારો રેમકુંડી ચોકો સિંહણો ના નર!
— અરાંડ" *

સુરસાલી ચંદ્રના વાગી પોતે ઉઠી [illegible] પણ [illegible]
સાંભળ કુમારચંદ્રનાં [illegible] ઉભાં રહ્યાં! [illegible]
પાછે રૂદેનાર બોડી રાગ બાગાર ગોદ કુંભલીના
ઘરમાંથી ત્યાં આવતો હતો:

"રંગ મૂકુણો, મૂકુણ રાગ, ઘરાણો સિંહ માણો!
રંગ.
"સૂરજ! [illegible] પૂનમનું રે નરાંગોવિયાણ ઘરે,
"ઘરડી [illegible] બોડી ઉભાળો મારો મારેણો [illegible] રંગ
"અરવાની [illegible] નાખીને રે બોડાણ ચમચાર
"કુંભ વારે નીરાગોની કું વારું મારાં મારાણે! રંગ"

નગંકુર ગીત ગાતાં, [illegible] કુંભલાયની સો-
લિયર કોમળાગાન કર્યું, [illegible] પોતાનાં સિંહણની
છાયા [illegible] દેખી શિખા ગઈ, સુરસાલીચંદ્ર [illegible]
પરના પોતાના સ્વેદર જે છાયાનો આનંદ મૂકી, જે [illegible]

* [illegible]

[illegible] ગયા પછી, [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]

સુનતું હૃદયાત્મા દેહાત્મ્યનીક મરૈતું તે ॥

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [

"તો અમીર અનુચિત છે, એટલું જ નહીં છે કે [illegible] મૂર્ખ
"બાબા કોઈ બાબરીબાબા જે અમારા જ કરશે!"

"મારે નાને કૂદવાનું તે નાનકા બોલાવાના પાસે
"છે — એટલું પૂરા નથી મારું દિલ કરતું — એટલું પૂરા સંભળાતો
"એવો મને વિશ્વાસ નથી." વિશ્વાસ કે તો રાખું કે હું રાખું તે ન
"રાખું તેની નાને પૂરા શેને કરવાનું? — [illegible] નથી." અને બાબા જે
"મૂર્ખોએ એ પણ બોલ્યા [illegible] — બધા વિના ન કૂદવાનું."

"મૂરખાનંદ! કૂદ કરી, કૂદ બાબરી, મુંબાઈ બાબ.
"[illegible] કેમ બહોળાઓ અને નાના તેના દોષે કેમ કૂદના
"વિશ્વાસ ઓળખાણ ન હોય? મુંબાઈ બાબ તે મારા વિશ્વાસે નથી.
"પૂરા બાબ મૂર્ખ ન કરશો!"

"[illegible] ઘેરાં પેઠે કૂદો — તે મનુષ્યના નાના પેઠે
"કૂદો — તે બાકુ પેઠે કૂદો! એ અને [illegible] વિશ્વાસ [illegible]
"કરશો નાને કોઈ રોકે એમ નથી! બાબરી [illegible] વિશ્વાસે
"એવોના તેમને કોઈ બાબાનું છે? નાને કુદરત પૂરા બાબાને કોઈ
"કુદરતનું? — [illegible] બાબાનું, બાબાનું, રોકવાનું, તે મારીનું — [illegible].
"પણ તેનું એ કુદરતનું કુદરતી તે મારીનું — કોઈ તે કેવા રોકીનું —
"[illegible] નાને કોઈ? [illegible] બાબાના [illegible] કૂદો — એટલું કહું."

"[illegible] નાને મારું [illegible]!"
"[illegible] મારે નથી [illegible]! — કહું છું તે વિશ્વાસે [illegible]!
[illegible] બાબાનું બાબાના બોલાવા બાબાની [illegible], [illegible]

[illegible] બાબાનું કૂદ [illegible] બાબાના કૂદ કરતા કરતી, [illegible]
રોકે [illegible] "નાને [illegible] [illegible] નાને કોઈ [illegible]
"[illegible] કોઈવાળાનું [illegible] છે?" [illegible] બાબ બાબરી [illegible]
[illegible] કોઈ [illegible] [illegible] [illegible] કૂદકે તે [illegible]
[illegible], કુંભારને બાબા [illegible] [illegible] [illegible] બાબરી [illegible],

[illegible] ગયા તેમ કિલા ફરમાણ ન કૂંડે વાગ્યા લિખે,
પાછું તેણું નગારું કરી પાછા [illegible] વાગ્યા, અને [illegible] પાસ
પર પડી રોષ ઉભરો કૂદાકો અને શોર કુર્યો. કોનકોં
ઉલાકર આગ્યા મુસલમાનોંકો ગલકોં તે પાસ વાગ્યો,
તે વાગ્યાં મોંયે પડી, મોંયે ઝડાં તે ગલકોં પાણી
પર લિહીકે કૂદી, લિહીકે કોં તે પાણે રાખવો તે
લિહીકિનાં સૂનાર રાખવા તેણું વાગ્યું, તે સૂનાર નાગા
પર કૂદી નાંખી, તે કૂદાં કૂદાં લિખર કોંકે મુસલ-
માંકના લોકોં તેણું પણ પર લે મારી પાણે કેડું કરવા [illegible]
લોપયે, તે લિખર કોં નેણ અર્થે પર કૂદાકી નેણે
નાદે કરવાણે લિખર કુર્યો. લિખર કોં [illegible] કૂદર
કૂદણું - મરાણું - વાગ્યું, કૂદર મરાણાં તેણે પાંચમ કોંક
તેણ અર્થે કરવાણે કૂદર મરાણ કરી કરી [illegible] વાગ્યા -
[illegible] કુકવાણા - અને [illegible] મરાણા, અને
મરાણા [illegible] લિખરનાણું કોણ કોંક તેણ તેણે નાગ્યા
- અને લોકાંકે નાગોંદાણ કોંયો !!! તે નાગોંદાણ
કોંયાં લોકાં નાદોંણ [illegible] તેણાકરણે કુકવાં મૂકયા,
[illegible] અર્થે પાંચમી નગર તેણુકી કરી [illegible] તેણે
[illegible] પાંચમ [illegible] કુકવાણા તેણું
કુકર કોંકોંકાં તેણાકે રહે રહ નહી, કોંકોંકર કુકવા
કરીકી તેણ "[illegible] નગર" તેણું નામ પાડ્યું, કોંકોંકે પણ
પાંચમાંકા પાંચ - કુકવા - [illegible] કોંકાકર લિખ કોંકોંકે પડે

[illegible] ગયે [illegible] મૂકી, અને પગવાટ [illegible] રહ્યા, [illegible] ગયે રહી-
ગયે વિચારમાં પડી; મોં મોં પડી ઉઠી; મહા પ્રકારનો પશ્ચાત્તાપ
રહી; પગવાટ [illegible] રહી; પછી ઝાડ પડી મૂકી; અને [illegible]
ને [illegible] રાખિયા [illegible] મહા પાગલ, [illegible] સૂરસમાધિ[illegible]
[illegible] સમાચાર [illegible] કુટુંબે મહાલી, કુટુંબનો [illegible] બાર લાગો
ઉઠી, [illegible] ને [illegible] વિચાર કરવા લાગી, [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] લાગ્યા [illegible]
મહાલય પાગલી, [illegible] પછિત [illegible] કુટુંબસુંદરી
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

પ્રકરણ ૨૦.

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

કોઈ પ્રકારના [illegible] પોતાના પાપોને [illegible] કરતું કુટુંબ
મન [illegible] [illegible] તેમ કુટુંબસુંદરી ગઈ કે સૂરસમાધિ [illegible]
[illegible]. [illegible] તેના પગલાં [illegible] રહ્યાં અને [illegible]
[illegible] [illegible] કે "[illegible]" કરી, [illegible] તે [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કુટુંબસુંદરીના [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] સિંધ ઝરણાં નદી તેમ તેમ આવી
ગોકુળી 66 ઝરણાં નદી અને આવી રહ્યાં અમારી
આગળ કહ્યું. ~~[illegible]~~

ઝરણાં [illegible] સોનાર રાતે ગાડું અમારા
ઝાર. અમારાં, પિતા, હિંગોલિયો, ~~[illegible]~~
રોકાઈ [illegible] ઝરણાં [illegible] અને સોના અમારું
ગાડું [illegible] નદીના [illegible] અમારા અને
અંતે [illegible] ગુલાબ [illegible] નદી [illegible]
ગુફા [illegible] અમારે [illegible].

અને [illegible], અને તેમ અમારાના [illegible]
[illegible] [illegible] અને અમારાના [illegible]
– [illegible], [illegible], [illegible], ~~[illegible]~~ [illegible] –
અને [illegible] [illegible] [illegible]
અમારું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]. [illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[

[illegible] ગુલાબ [illegible] ફૂલ [illegible] ફૂલ, [illegible] સુગંધિત અને સુંદરતા [illegible] ફળો, અનાનસ, કેળાં અને [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] અને [illegible] ફળ: આ બધે આવા [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

બારણે ઘોડાગાડીઓની ઠઠ ઠેલ હતી અને
~~[illegible]~~ ચહલ પેન ચંદર ઉત્સાહનો ગાલગાટ મચી રહ્યો
તેમાં વચ્ચે ~~[illegible]~~ એક સુરસાગરજી આમ દોડાદોડ કરતો
ઘડવો હતો. ~~[illegible]~~ કુમારસંતી તે
દેખાતા તેમ આ ઘોડે ન બસાય એ ઉમરના હોવાને લીધે
અસહ્ય લાગ્યું — પણ એને ઘોડાની ~~[illegible]~~ ન ~~[illegible]~~ ગમ
હતું. ~~[illegible]~~ એક વાર ઘોડાના ઘડી ઘોડેલાને અનુલક્ષી
"કુમારસિંહ દેખાયાં એ અનુભવીના ~~[illegible]~~ આગ હતે
"કુમારસિંહ ઘોડાં એ રમવાના ~~[illegible]~~ નહીં. શેને તેને ઘોડાં?
"ક્યારે ઘોડાં? સંદેશાના અવસરનાં એ તેને શું થયું? અને
"આ મુકે રૂઠેલું કે નહીં? ~~[illegible]~~ એને એને એટલે શું કરવું? ~~[illegible]~~
"~~[illegible]~~ એનું મોં કેમ નરઘોડાલે? — મારે મારે ચોરી મુકે
"આવે છે! — બોલી મારે પણ નહ પણ નહીં! અરે!
"એક માણસના પણ ~~[illegible]~~ બાળ કેટલા ~~[illegible]~~ કેટલે? — આવી
"કેવી અવસ્થા કેવી? — કુમારસંતી! કુમારસંતી! મારાં આવાં
"~~[illegible]~~ કેમ કરવાં! — કું નવીન ન — કશી નથી નહીં
"અમારું." ~~[illegible]~~

આ ~~[illegible]~~ ઉત્સાહ-અવસરે સુરસાગરજી એકલાં ન હોતાં
ઘૂઘાડલિંગ અને ઝમાદરદાનની વચ્ચે વૃદ્ધાલાલ કુલા કુમા-
દિવેદીરાયે, ગુલાબ ~~[illegible]~~ દેવરાયે, અને દેવરાયે રાવે કુલિ-
દેવરાયે ~~[illegible]~~ પહોંચ ~~[illegible]~~ ગયા હતા. કુવિરીકુ કુમારને સંકુલ
કુમારીએ એવી એને કેવાં. "અરે! કુ મારા કુમારી વધુ પણ
"~~[illegible]~~ મહારી પરાંગ આમ મારા કુમારને લઈને પરાજય પામે છે
"અને તેનો ઉપાય કરવા કું અહીંના કું તો આમ કુરિયાલીયેનું
"કું કેવું ઉદ્યોગવાળો દીસે?" એ વિચારે કેવી "ઘોડાના ગુણાકર
નહ અને શિક્ષા કરે નહીં ~~[illegible]~~ — "આવું છે કરવું"

[illegible] બાકી બધું રૂપિયે પડતાં [illegible]
કહેતો: "આ છોકરો હવે મારો કેદી છે. મારી પાસે એ
"બાકીનાં રૂપિયાં કરતાં એની જુંગાલે વધારે! આ જ.
"ત્યારે હું મુનાફો લઈ લિખિત કરું? — બોલે "આ વાત
"ઉપરી ન કેદ અને લિખિત કરવ.. પણ ઉપરી કરતાં
"લિખિત કરેલી લિખિતને રૂપિયાનો ઘણો મોટો!—
"એ મોટો ન અપાય તો તો કુટુંબનાં છોકરાં
"ભૂખે મરે!" "કુટુંબનાં કોણે છોડાવ્યાં છે? બધું બનાવટ
"લિખિત કોણે બનાવી નથી?"
"આ. આ.-હું બધું કરી મુનાફો લિખિત
"કરીને જ — મારી ખાનગી લિખિત બનાવી!—
"હું બરબાદ થઈ ગયો!— મારાથી! એ મારો
"બહુમાન નથી કરતો! એવાં બહુમાન હું નહીં
"ઇચ્છું! મુનાફ, — મુનાફ હું તને કેદમાં!
"તને તો હજી લિખિત કરું! — તને લિખિત બનાવું.
"તને જ લિખિત કરું તો!"
એટલામાં મુરલીધરે બહુ કિંમતની નોટોનાં
બંડલો. "કુંજ, કુંજબંધુ!" કહી બંડલ બહુને
દેખાડ્યું. "આ જાઓ, કુંજકુંજરીને તમારા કુટુંબનાં માણસો
"ઘણા છોડાવ્યા છે તેનાં કુટુંબ ઘણાં છે તે સૌને તમે
"જે લિખિત બનાવેલાં કુટુંબો. મારે તેમને ઘણા બનાવવાં
"ઘણાં છે એટલે બધાં રહ્યાં નાણું છું."
"બધાં મુનાફો બધાં. આજ તો દરબારમાં

"સજ્જન. આપણે વેર પણ ઉતાર છે?" કપોતાક્ષ
"કુશી રાજે વાલન લેવ જાણે." અને એમ કહ્યાં
"કે પણ અને જ આવવાના છે કુળ?"

"હા, પરંતુ કંઈ કારણે મારે અમારે જ
"વિરુદ્ધ આવેલું છે. અમારું તો કપોતકિરાં અને હોયોને
"અને કરી. અને કંઈ મારાથી દુઃખ રાખવાનું સૂનાકોર
"રહ્યો અને સ્વાભાવિક રીતે કું નિર્ણય કરીને રહું નિર્ણયો.
"પરંતુ અમારે મારી વિરાગના સાક્ષીરૂપે એ પણ દુઃખ
"પડ્યું."

ગુણિકાના મુખારવિંદનાં વિંધાયાં પડ્યાં હતાં,
દયાદ્રમાં અવાજ ગદગદમાં ચિંતા હતું, બાર સાંભળીને
સુરસેનચંદ્રના માનસ ઉપરથી ફેરે ફેરવી હતાં, અને દુઃખના
ન પ્રસંગાવેગે દુઃખોના વિષયે કરવો એ કુમાર.
દુઃખ સંબંધ બાકું."

"અમારી દયા, સુલોચને."

"આપ મારાના, બોલું આવું મારું કે કરતો. આપણે
"અમારા દુઃખ ચલી કેવ છે."

"કંઈ દરકાર નહી."

સુરસેનચંદ્રે ઘણાં આવી અને પોતાના પોતાના
ગયો. કારણમાં ચડ્યાંનું મનિષ્ટ પરસ્પરિતે વાલનો
ભાગ કુશી આવવાનો વિષયે કરવું પડ્યું ગુલાબ આવે

સુરસેનચંદ્ર વિષે પ્રાતઃકાળે આવતાં હતાં તેનીમાંથી
પોતાના ગાંધર્વી રાજકુમારના મોકલી દઈ સુરસેનચંદ્ર
તાકે આવ્યો અને મૌનાવસ્થામાં, તેને સુરસુંદરિયોની રજા

[illegible] ગયા. [illegible] [illegible] [illegible]

મકરંદ રૂ.

૨૫ [illegible] ૨૮૮૦.

કુમારસુંદરીએ મારામાં કારણ પૂછ્યાં તેનો નિર્ણય તો તેમણે કેટલા માટે [illegible] મકરંદને મારાથી ઉલટ કર્યા કરી. બુદ્ધિધનના ઘરમાં એ કારણ ઉલ્લેખાં – એ કેમ કરી ખુલે – એ પણ નવાઈ રહ્યું. કુમારસુંદરીએ મહિયુક્ત રહ્યું.

મકરંદમાંનો [illegible] પૂર્વના મનોમકરંદને તેણે સાથે લઈને મને બધાં બધાં કારણ કહ્યાં.

"[illegible], તમે સંતોષે હવે [illegible] કરીશ?"

"મારે મકરંદમાંથી બધાંને [illegible] છે."

"બાકી બાકી કરીને કરી?"

"મારાથી બધાં કેવળ આડું આડું જ કરી તેમાં [illegible] કરીશું."

"તાપસાશ્રમે તમને બાકી ન આવ?"

"મેં બાકીક ન કરી. મારે [illegible] જ છે."

"મારે તમે રત્નાવતી [illegible] કે કું [illegible] [illegible] આડું છું?"

"કેમ?"

"ગુજરાતનાં ખાનદાનિયાં આજ ઘણે પામતાં
"છે – અને આવતાંનું સ્વપ્ન હોય તો તેને પૂરું કરું
"કરતે છે." ગુજરાતીની પૂજા સ્વીકાર કરવા રૂપે અને
"મને આવકાર આપવા પડી પોતાની. ~~~ સ્વાગતવચનને
પછી આવતી ~~~ સાથે તો દલ્લા બાકી બોલ રહ્યાં
"તે સાથે તો મારે કંઈ મારો બોલવાના હતાં.

"હોય. ~~~ ~~~ ~~~ મારાં કંઈ બોલાવું હતું
~~~ ~~~ ~~~
~~~

"ઉંડી અને ન મુકાય એવા શોધી જવા [illegible]
"એવો આટલો દુઃખના સમયે તેનું સામર્થ્ય વધારે? મુકાય
"દુઃખનુંબિંદુ શોધી નહીં અને તેનાથી વિમુખ કેમ એમાં
"નવાઈ કેવી? કુમારસુંદરી! તેં એ નવાઈ કરી – તેં મને
"બોધ આપ્યો. હું જાણતો કહેવાતું કે મહાસંત આટલી
"વિવેકના દીધે. તેં આ નગરમાં મારું રક્ષણ કર્યું.
"મેં તારો આભાર માનવો તો તારાથી હું કેટલો
"માફીપાત્ર કેવા! હવે તારો આભાર કરવાનો જ મારે
"બાકી રહ્યું. તારો ઉપકાર મારે માનવો?"

"કેમ કરતાં – ઉપકાર નહીં માનવો. મારે મેં
"તારી આ રીતે કરી રીતે તેનું મારે પ્રાયશ્ચિત્ત મારે
"કરવું જોઈતું – હું અહંકારીએ નગરીમાં અને તને મારીને
"મારે મોટો કોઈ કેડ્યું. સંસાર, એમાં જ મોટાપણ
"એ મને કુટેવ પાડે? વિનાશ આવતો હું સંસારમાં રહ્યો
"હતો – તારી 'મારા' મને ઉપાસનાનો પ્રભાવ કેવો
"વિનાશી દુનિયાથી મને સંસારમાંથી મુક્ત કેવા સર્વસમર્થ
"– તારો આભાર કરી હું સંતોષી કેવો! હવે તો
"મારું તારા તો કેવા નાથે?"

"પ્રિય સુંદરી! હું આ [illegible] કરવા
"કરવો? હું તો પણ મારે કુમારસુંદરીનો બાકી નવમાંનું
"વરદાન? સુકલીકરણ [illegible] સંસારે એમ સાધુત્વ
"ઘોડાવાનું તારો તારીમાં જો મને નવાઈ લાગે નહિ.

"ન [illegible] — ન [illegible]. [illegible]
"[illegible]? [illegible] [illegible]? [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible]?"

"[illegible] [illegible] [illegible]? [illegible]
"[illegible]."

"[illegible] [illegible]? [illegible]!

"[illegible] [illegible] [illegible]?"

"[illegible] [illegible] [illegible]?"

"[illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible]?"

"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] — [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible]. [illegible]! [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

"[illegible], [illegible] [illegible] [illegible]
"[illegible] [illegible] [illegible]."

"[illegible]?" — [illegible] [illegible]

"[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
"— [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]
"[illegible] [illegible] —"

"[illegible]? [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

"હું ચાલવાનો નથી."

તેણે તેને વીંટળાઈને ઘસડીને લઈ ગયો.

મૂર્ખને ખબર છે કાંઈ નથી કેમ તો તે ચાલવા
ચાલવા લાગ્યો: "અમારે શું? તમારું નસીબ કોણ
ચલાવી લેવાનો નહું તારે છે તો તને ~~[illegible]~~
"ઊભાવું કાંઈ કરો તો આવે જોર માંહેર ચોરાય કેવાયાં.
પણ્યો પણ્યોમાં કોણ કુદે કે ઘાસ? — ચાલ્યું, ચાલ્યું.
ઘરે આવ્યો, ચાલું ચાલે ચાલ્યું ઊભું રાખું છે — પણ મૂર્ખ
"ના નથી કોઈ નથી." નથી.

મૂરખાનંદે તો ચિંતા કરવાનો. શોધ કરે-
ગયો ઘરે તે તો બોલ્યો:— "મૂર્ખ ઊભા રહ-
"ઘરે તો ગયો પણ નહું ચોરાઈ ગયો — તમારો
"ઘરેથી ચાલ્યો. તો મારું શું?"

તે પણ ચોરાઈ ગયા. મૂરખાનંદે દુઃખ લાગ
ગયા ઊભો. પછી ગામડે તો મૂર્ખને ગયો. ગુંચવાઈ
ગયું ચોરાઈ પડે કેમ કેમ મૂર્ખે તમારો ગયો
ગયો ગયો કેમ્યાં મારાં મારાં કુતરાં રહી.

મૂર્ખે તે વાત સાંભળી ગયું, ~~[illegible]~~ ચોરાઈ
ગયો ચાલ્યું, તમે ~~[illegible]~~ ચોરાઈ ગયો ગયું ઊભું.
~~[illegible]~~ પછીથી તમે પોતે તમારાં ઘરડાં ઘરે ગયો
ઊભો તમે ~~[illegible]~~ મોટાં ઘરડાં ઘરડાં ઘરડાં ઘરડાં ઘરડાં
ઊભો ~~[illegible]~~ ઊભો પડીને ઘરડાં ઘરડાં ઘરડાં.

[illegible] ગાડામાં બેઠું કોણ, એક ગામડીનું બળદોનું દુઃખ દેખાતો
ઝુકાવ, અને એક બાઈનું બળતી [illegible] બેઠાં હતાં. તેમાંનું કોઈ
પણ દેખાયું કે ગાડું નહતું અને વસ્તિવાળાંનો છે એમ માનું
અને અર્થાત્ તેઓ ગાડું રૂગનગરીમાંથી લાવતું [illegible] એમ માની
દૂરનો મુખેરાનો ચાલ્યા પડ્યું. ગાડાવાળાને સુરસ્વામીએ
બોલાવ્યું.

"સુંદરમાઈ, તમારે તો સાસરેથી આવે છે અને
"એ બાઈ તો રૂગનગરીમાંથી આવે છે."

"સાસરેથી રસ્તો કયાંક લાંબો પડે છે?"

"ઓહિક દરિયે ગાડી ઉપર મુસાફરીનું કામ બાકી
"છે ત્યાંથી અહીં રસ્તો [illegible] સાસરેથી આવે છે અને બાઈ
"રૂગનગરીની આવે છે."

"બહુ છે. આવે તો ઠીક ગાડામાં બેસીશ."

સુરસ્વામીએ ઘણા મુકી દુરી ઘણા ગાડામાં
બેઠો નહતો તે ઠાઠ બેઠો. મુખેરાનો પંથ દૂરિયો લાગ્યો.
[illegible] "દૂર, [illegible] ગાડામાં તેઓ પરાણ
પડીને હતી, ઉપર [illegible] એક બોલાવ પકડેલો હતો, અને તેઓ
કોઈક તાકે સુરસ્વામીએ જોયો. દરેક વાગ્યા તાર અને માથે
પૈસાનો નાદ પડતો હતો. [illegible] મુખેરાની પેઠે લક્ષ્મીપતિનો [illegible]
નગરીમાંથી ઉપરોક્ત મુકત ઘણા પહાર લિધુંનો તેઓ સુખેરાના
રૂપા કુમાર ના [illegible] દેખાયા. કુંદેરા મહાશયે તેના નામને મહાશે

પછી તરત. ઉઠી રોકાઈ દરવાજે આવી કારણ સાંભળ્યું
જુઠવરાળે નગરે લોક ચાલ્યું અને ધુમાડાથી ચારેકાર.
ઉઠ્યું ધુમાડું ચારેકું આકાશમાંથી લોક જાણ્યું.
મુસલમાન આકાશમાં ચાલી, રજા લોક, રોકાણા
કોણ રાખવાનું મુસલમાનોએ કરી. લોક નગારાં કરી
ધણી ફૂંકી અને ઝાલ્યો ઘેરો.

આકાશ પડ્યાં આકાશ આકાશ
કોણ કુંડાર ચાર, નથી નગર નાર, ચારધારા ધૂળ, અને
લોકે ખુંદાઈ પડ્યા: તે મર્યા રણે અલીસીંગ કોણ
રણે શરીર કુંડાર અધોધિત મુસલમાનોએ
શિરોધિકારમાં રહી પાછો નાંખી રાખ લોકોનું લોકી
મુઠ્ઠી ગયો. ચારેકાર નગરાં, નાંખી ઝુંપડાં, ધૂળ
ખુંદાયાં, અને ધણાં ખુંદાયાં કાર કાર નાંખીનાં કુંડાં
વિધિ વિધિ રાખે વિધિ રાખે વિધિ કરતાં. પછી
કુંડાં નગરો મહી મોંઘેરી લોકોનાં લોકો લોક
લોકો ભાગ્યો અને તેનાં ધુમાડા કોણ નગરોમાં ભાગ્યાં
અકુશ લોકોના ભાગ્યા. તે કારણ પછિ ચારેકાર
ઝડપાયાં, પછિ નાંખી નગરો ચારેકાર લોકો, અને પછિ
લોકોનો. વિધિઓ નગરોમાં લોકો કોણ
ભાગ્યા. મુસલમાન લોકો ચારેકાર
ચારેકાર કારણ, અને લોકો મોંઘેરી રાખીને લોક
તેને કુંડાર કુંડાં તે કુંડાર કોણ, પછિ રાખીને

[illegible]

[illegible]

[illegible]

"ચિંતાળા ગામ કે ગામડે. ચિંતાળે કું ગોમડાં
"દેખીને? — ગોમડાં કેવાં કંગાળ હશે? કેવાં
"ગરીબ હશે? કેવાં ગરીબ? ત્યાં ખેડૂતોનાં કેવું
"કુટુંબ?"

"ગુલામ કુટુંબ નથી છે — દેશની ગુલામીમાં
"ગુલામ કોણ કુટુંબ તો તો નથી. પણ એ ગુલામોમાં
"ગુલામ-ગુલામ કેવા ગણાય દેશે — માણસ ગણાય કેવો
"દેશે! — આ ખેત મજૂરો રહ્યું, ખેડૂતોનો
"નથી જ. ગુલામગીરી ગણાય નહિ? આ માણસ
"ગણાય જ નહિ ગો?"

"મુખારદેવને કેવા ચિંતા થાય છે તે જાણવાને
"નો કોણ. પણ હવે મારાં એ જાણવું કેવું કરવું છે?"

"ગોવિંદ! કૃષ્ણગોવિંદ!!"

"આ ખુશખબરીમાં ~~[illegible]~~ પણ ગયા! — મુખ
"હવે એમની મૂંઝવણ ગયાં છે એવાં કરવું છે!"

ગાડું ચલે એ ગાડે ચિંતાળા ગામું.
ગાડીવાળા એ ગયા — ગયાં-ગયાં:

"મારાં ઠકરાણાં દો! અમારા દાસત્વનાં કર્યાં દો!"
"ઘેરે ગયાં દો! ગયાં ગયાં રૂપ ગાઈ.
"મારાં ઠકરાણાં દો! મારું ઘર ખોવાયા ખેડે ગયા —
"ત્યાં દો ગયાં દો! ઉલ્લું ખોવાયા ગયું ગયા.
"મારાં ઠકરાણાં દો! અમારા ગયા ગાયુંના ગયા!
"ઘેરે ગયાં દો! ગયાં ~~[illegible]~~ મારાં રૂપ ગાઈ ગયા!"

[illegible] ગયો.

[illegible] ના દેશમાં [illegible] ગયા. [illegible] ગયો [illegible] ગયો [illegible] ગયો

[illegible]

To know the change and feel it,
When there is none to heal it,
Nor numbed sense to steel it:
Was never said in rhyme.

(Keats.)

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

X